

8. הגורמים להשמטת ההגמוניה על ההתיישבות מידי החרדים

א. ההתדרדרות הרוחנית במושבות

רוב המושבות בתקופת העלייה הראשונה הוקמו בידי אנשים בעלי אידאולוגיה דתית, אך תוך שנים ספורות החלו להיבקע סדקים בשמירת התורה והמצוות במושבות. ציבור העולים שהגיע למושבות לא היה ציבור של תלמידי חכמים. אלה היו יהודים פשוטים אשר ברחו מאימת הפרעות ברוסיה, וחלקם היו איכרים עוד בחו"ל. עובדה זו גרמה להם להיות פגיעים מבחינה רוחנית יותר מיושבי ירושלים, למשל, שבה היו מצויים גדולי תורה ומוסר לרוב. פרופ' אליאב מספר כי מצד אחד: "מרבית המתיישבים [במושבות] היו שומרי מצוות", אך מצד שני: "לא היו ביניהם תלמידי חכמים או כלי קודש, ואכן במשך שנים לא היו כמעט רבנים במושבות הראשונות".^{שמז} המושבות היו קהילות כפריות חדשות, חסרות מסורת חיים ארוכת שנים, ולפיכך היו פתוחות לתמורות ולשינויים הרבה יותר מהציבור שחי במסגרות הוותיקות והממוסדות שבעיר. על רקע זה נבין ביתר קלות את גודל הניסיונות הרוחניים בפניהם הועמדו המתיישבים:

א. פקידות הברון, שהייתה בעלת תרבות צרפתית-חילונית, כפתה את עצמה על המתיישבים, עד שפת לחמם הייתה תלויה כמעט לגמרי בחסדי הפקידים. בתי הספר העבריים שנפתחו במושבות בשנות ה-90 של המאה ה-19 מומנו בצורה מוחלטת על ידי הברון. הפקידות מינתה את המורים והמורות ואף דאגה לשלוח צעירים וצעירות מתאימים להשתלמות בבית המדרש למורים של 'כי"ח' בפריס. צעירים וצעירות אלה חזרו אחר כך ארצה ונתמנו למורים במושבות.^{שמח}

ב. זרז מכריע ביותר בתהליך ההידרדרות היה המלחמה על אופי החינוך במושבות. כאמור, בתי הספר העבריים-לאומיים שנפתחו במושבות הנהיגו לימודים כלליים על פי תכנית הלימודים הנהוגה בבתי הספר של 'כי"ח' (אליאנס), והתרחקו מהחינוך היהודי השורשי. כמו כן, בתחילה קיימו בתי הספר כיתות נפרדות, אולם עם הזמן אוחדו הכיתות והונהג חינוך מעורב.^{שמט}

שמז. 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 282-3.

שמח. שם, עמ' 402. על התאכזרות הפקידים כלפי מתיישבים ששלחו את ילדיהם לתלמוד תורה, ראה: ר' בן-ציון ידלר, 'בטוב ירושלים' עמ' קסז, וכן עמ' קע-קעד.

שמט. 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 401-404.

ג. תנאי הקרקע הקשים וקשיי הכלכלה בארץ גרמו לאיכרים היהודים להשקיע את כל זמנם ומרצם בעבודתם החקלאית. דבר זה פגע בלימוד התורה של האיכרים עצמם ובחינוך הבנים בדרך התורה, מכיוון שהללו נאלצו לצאת לעזור בעבודת השדה כבר מגיל צעיר. כך הגדירה זאת משלחת הרבנים בראשותם של הרב זוננפלד והרב קוק אשר ביקרה במושבות בשנת תרע"ד (סוף 1913):

"סיבות רבות גרמו לנו משבר רוחני זה: הצד החומרי שביישוב, שמוכרח הוא על פי תכונתו להיות להוט אחרי העבודה הגשמית, נעשה כבקעה שאין בה גדר, פתוח למשפיעים שאין בלבם כי אם התוכן היישובי שבחול, ואלה באו ותפסו להם את החינוך ואת שדה העבודה שלו. מתוך תפיסה זו הנם משפיעים על היישוב השפעה חומרנית, שהולכת ומתנכרת מאתנו ברוב התגשמותה".^{שנ}

הרב זוננפלד והרב קוק (יושבים בראש השולחן)
בהנחת אבן הפינה לשיבת חיי עולם, תרפ"ז

המצב הרוחני במושבות הלך והידרדר, עד שבשנת תרע"ד יצאו גדולי רבני ארץ ישראל ובראשם הרב זוננפלד, לימים רבה של ירושלים, והרב קוק, רבה של יפו, למסע התשובה¹ המפורסם. מסע זה ארך חודש ימים ובמסגרתו ביקרו הרבנים בלמעלה מ-20 מושבות. מן הקונטרס 'אלה מסעי' שפרסמה המשלחת בסיום מסעה עולה תמונה עגומה של מצב המושבות באותם ימים. לאחר ביקור במושבה חדרה, אשר הוקמה בשנת תרנ"א (1891) בהסכמתם של רבי יצחק אלחנן ספקטור והרב מוהליבר ועל ידי אגודות חובבי ציון חרדיות מהערים ריגא וקאוונא, מספרים הרבנים:

"כחמישה ועשרים ילדים וילדות לומדים בערבוביה. הלימוד הדתי וחינוכו לקוי לגמרי, ותחתיו מסתפקים ב'ספורי המקרא'. בא לפנינו נער בן י"ב שנה מתלמידי ביה"ס ונשתוממו

^{שנ}. 'האיש על החומה' ב, עמ' 318. המקור: קונטרס 'אלה מסעי', עליו חתמו כל הרבנים שהשתתפו ב'מסע התשובה'

בתהותנו על קנקנו והנה חומש זר לו לגמרי ולא ראהו מעולם. מחינוך של חובת תפילה אינם יודעים כל עיקר".^{שנא}

למרות הזמן הקצר יחסית שעבר מאז הקמת המושבה, ואף שהמייסדים היו אנשים בעלי תודעה דתית, הניתוק ממסגרות האם באירופה, קשיי החיים בארץ והחינוך הלאומי-חילוני שחלחל למושבות הרסו כל חלקה טובה.

מן הביקור בכפר תבור (הוקם בתרס"א, 1901) אנו יכולים ללמוד על מגמות החינוך במושבות:

"כל בני המושבה באו לקבל את פני הרבנים באכסניה. כאן נודע לרבנים שלומדים בבית הספר דת להלכה אבל לא למעשה. רצונו של המנהל היה להכניס תורה ויראה בלב התלמידים, אבל יתר חבריו המורים 'חופשיים' המה, ואינם יכולים להיות משל ודוגמא לתלמידים בחינוך הדתי, והתלמידים שואלים: איך אפשר ששמירת הדת תהיה חובה אם המורים בעצמם מחללים, או על כל פנים אינם שומרים את הדת?! לבד מזה יש לכל בית ספר שיטה שלמה בחינוך שנתאשרה על ידי מרכז המורים, והשיטה הזאת אין מטרתה לחבב את שמירת הדת על התלמידים".^{שנב}

בני המושבה, יהודים תמימים, העריכו רבנים ורצו לתת חינוך תורני לילדיהם, אך ארגון הסתדרות המורים, גוף חילוני-לאומי, ניהל את מערכת החינוך במושבה במגמה ברורה - לבטל את תוקפו של החינוך המסורתי ולהמאיסו על התלמידים.^{שנג}

יש לציין שלמרות העזובה הרוחנית שמצאו הרבנים במושבות, המשיכו לראות בחידוש היישוב 'אתחלתא דגאולתא'. וכך פותחים הם את דברי הסיכום של מסעם:

"אחד החזיונות מרהיבי הלב שבדורנו הוא בוודאי חזון היישוב הארצי-ישראלי ההולך ומתקדם בכל ערכיו בשנותיו האחרונות. שלומי אמוני ישראל ודאי צריכים לשמוח על החזון הנהדר הזה שבו אנו רואים אתחלתא דגאולה כשאנו מביטים על המושבות הפורחות ועל הערים המתרחבות".^{שנד}

שנא. שם עמ' 293. המקור: קונטרס 'אלה מסעי'.

שנב. שם, עמ' 304.

שנג. ראשית הארגון ב'אספת המורים' שהוקמה בשנת תרנ"ב (1892), והמשכו ב'הסתדרות המורים' שהוקמה בשנת תרס"ג (1903).

שנד. 'האיש על החומה' ב, עמ' 313. המקור: קונטרס 'אלה מסעי'.

ב. פועלי העלייה השנייה - קטליזטור לשמד רוחני

למסכת הקשיים שהועמדו בפני המתיישבים החדשים נוסף החל משנת תרס"ד (1904) קושי נוסף בדמות הפועלים הסוציאליסטים מבני העלייה השנייה. פועלים אלה שהיו 10% מכלל העולים בעלייה השנייה, היו בעלי אידאולוגיה לאומית-חילונית מוצהרת. הם לא נשאו את עיניהם להתיישבות פרטית דוגמת עולי העלייה הראשונה, שאיפתם הייתה להיות פועלים במושבות הקיימות, תוך דחיקת רגלי אלפי הפועלים הערביים ('עבודה עברית').^{שנה} שאיפתם להידחק לתוך המושבות עוררה מורת רוח בקרב האיכרים במושבות:

"התרחקות הפועלים מקיום המצוות עוררה מורת רוח, בייחוד כשאחדים מהם העזו לחלל שבת בפרהסיה, ואף להשמיע דברי לעג על אורחות החיים במושבה. גבר החשש שבהשפעתם יזלזלו צעירי המושבה הכרוכים אחריהם, במצוות הדת, ועצם מציאותן של פועלות והתנהגותן החופשית עשויה להשפיע על בנות המושבה".^{שני}

הפועלים העבריים, בעלי דעות מהפכניות-סוציאליסטיות, ביקשו: "להתאזרח במושבה ולהתערב גם בענייני החול וגם בענייני הקודש שבה".^{שני} תוקפנותם ועזותם של הפועלים העבריים הייתה לשם דבר. פרופ' אליאב, בחתמו את הפרק העוסק בבני העלייה השנייה, מספר:

"גם אישים בולטים בקרב החלק המתקדם של היישוב הסתייגו מהליכות הפועלים. לבונטין [מנהל בנק אפ"ק בארץ מטעם ההסתדרות הציונית] לא הסתיר את הסתייגותו מהתנהגותם היהירה של הפועלים, מאופיים המהפכני ומתוקפנותם".^{שנח}

המצב הרוחני במושבות הישנות הוסיף והידרדר. נוסף על כך החלו הסוציאליסטים בני העלייה השנייה להקים בראשית העשור השני של המאה ה-20 את 'הקבוצות' הראשונות (לימים - הקיבוצים). מסגרות קומונליות אלה היו מפורסמות בחוסר הצניעות ששרר בהם, הפקרות שבלטה והטרדה אף את הערבים בארץ. כך כותב ההיסטוריון פרופ' יהושע פורת:^{שנט}

"מתקופת העלייה השנייה הועלתה [על ידי הערבים] הטענה שהיהודים מביאים אתם הפקרות מינית אל החברה המסורתית של המזרח התיכון. תופעה שהחריפה כמובן

שנה. א"י ויישובה במאה ה-19 עמ' 337.

שנו. שם, עמ' 342.

שנו. שם.

שנה. שם, עמ' 354.

שנט. איש שמאל, חבר בליגה למניעת כפייה דתית, ומראשי מפלגת 'שינוי' ששיתפה פעולה עם מפלגת 'מרץ'.

בתקופת 'העלייה השלישית', שהייתה מהפכנית הרבה יותר מן העלייה השנייה בכל הנוגע לאורח חייה ולהתארגנות הקולקטיבים בקיבוצים בעיקר²⁴⁰.

חששות גדולי ישראל

השמד הרוחני במושבות הישנות, פריקת העול באופן מוצהר ביישובי העלייה השנייה, וכן הניסיון המר של השמיטה שלא נשמרה כראוי, גרמו לגדולי ישראל לחששות כבדים ביחס לעתיד אופי ההתיישבות בארץ. במקום שהעלייה ארצה תביא לחיזוק בתורה ובמצוות, עיניהם ראו שרוב העולים, ואף החרדים שבהם, מתקררים בארץ מאמונתם ונוטשים את המורשת הרוחנית שהצליחו לשמור בגולה במשך אלפי שנים. על רקע זה אין פלא שגדולי ישראל נמנעו מלהפנות יהודים שומרי תורה ומצוות להתיישבות בלתי מבוקרת בארץ. **מספר בנו של 'חפץ חיים'** על הגורמים לנסיגה של אביו מהתלהבותו מהמושבות הראשונות:

"וכאשר עברו מספר שנים ערבה שמחתו ומבוכתו גדלה, למן היום שהמשכילים שונאי דת ישראל, שונאי נפשו, החלו ליקח חבל בשמחתנו וייסדו חברת 'חובבי ציון' והחלו לייסד קולוניות בארצנו, ובין חברי הוועד הראשי שלהם היו פורקי עול, ורובם רוחם זרה לדת ישראל, והיו בהם גם נישואי נשים נוכריות, והדיחו את כל הדור הצעיר לכחש בכל קודש, והם חפצים לטעת את דעותיהם ותועבותיהם בארצנו הקדושה. וייסדו בתי ספר שמרעילים את הילדים בכפירות ומינות, ומיישבים בקולוניות שייסדו ריקים פורקי עול התורה והמצווה כמוהם. וביותר חטאו בשלחם מגידים להעיר את העם לקום על נדיבות [לתרום] לטובת בניין הארץ, תחת שהיה להם לרכוש את לב העם ולחזק את לבם כי קרוב יום ה' וקיבוץ גלויות. ראשית דרכם של המגידים הייתה ללגלג על ביאת המשיח לפי המקובל באומה, ולא נשאו את שם ה' הגואל על שפתם, ורק חירפו וגידפו את כל חכמי התורה שבדור וכו'. ומה כאב הלב לראות שיראי ה' המשתוקקים תמיד לחונן עפר הארץ הקדושה עומדים מנגד ופורשים בבכי, כאשר לבם יאמר להם כי לא זה האור שאמור עליו 'קומי אורי כי בא אורך' וכו'. ואחד מהמשכילים הגדולים העיז במאמרו ב'המליץ' [עיתונם של המשכילים] כי אפשר להיקרא יהודי בלי תורת משה. אז לא יכול שוב מר אבי להתאפק, ויצא במאמר גדול להכחישם על פניהם, באמרו כי אין אומתנו מתקיימת רק בקיום התורה והמצוות, ואם לא נשמור מצוות ה' לא תצילנו הארץ ושפתה, כאשר כבר היו אבותינו שמה, וכשחטאו - גרשום משם".²⁴¹

²⁴⁰ ש. אלמוג שמואל (עורך), 'שנאת ישראל לדורותיה', הוצאת מרכז זלמן שזר, תש"ס, עמ' 240.
²⁴¹ ש. 'מכתבי החפץ חיים' עמ' 44. מצוטט בספרו של הרב כשר 'התקופה הגדולה' עמ' קעא-קעב.

לנוכח ההתרחשויות בארץ החלה דאגה לכרסם בלבם של גדולי ישראל שמא הצליח הגורם החילוני להביא להחמצת הזמן אשר מסוגל לגאולה.^{שסב} משראו גדולי ישראל שהחילונים משתלטים על העלייה וההתיישבות, והופכים אותן לעניין לאומי גרידא ולמכשיר לחילון העם - הם יצאו נגד, חלק במפורש וחלק ב'שב ואל תעשה'.

טעמם של אלה שנקטו מדיניות של 'שב ואל תעשה' היה שאין לרפות ידי הבונים, ושייתכן שיבוא דור אחר שישפר מעשיו.^{שסג} הם סברו שיש להשתתף אתם בבניין הארץ כדי להשפיע עליהם לטוב ולהציל מה שאפשר. רבים חלקו עליהם בטענה שההשתתפות עם החילונים עלולה להשפיע על הדור הצעיר לעזוב את התורה והמצוות, כפי שאכן קרה.

ג. השתלטות התנועה הציונית על הציבור החרדי בארץ כולה

מלבד ההידרדרות הרוחנית במסגרות ההתיישבותיות עברה החברה היהודית בארץ מהפכה תרבותית. עד מלחמת העולם הראשונה (1914-1917) היה הציבור החרדי רוב מניינו ורוב בניינו של היישוב. אט אט הוא הפך למיעוט בתוך הרוב החילוני.

מאחר שהעלילו על הציבור החרדי שנקט עמדה פסיבית בכל הנוגע לתמורות שהתרחשו אז בארץ, חובה לספר מעט מן האמת המרה שמאחורי הגורמים למהפך זה בו הפך הציבור החרדי למיעוט בתוך הרוב החילוני.

המשבר בעקבות מלחמת העולם הראשונה

שני גורמים בעלי אוריינטציה חילונית החלו לפעול בארץ לקראת סוף העשור הראשון של המאה ה-20: מפלגות הפועלים בני העלייה השנייה, אשר השפעתם באה לידי ביטוי בעיקר במסגרות ההתיישבותיות, והתנועה הציונית שפתחה בשנת תרס"ח (1908) בארץ את 'המשרד הארצישראלי'. עד מלחמת העולם הראשונה הייתה השפעתם התרבותית של הגורמים הציוניים בארץ מועטה. במהלך המלחמה ולאחריה חלה התפתחות אשר גרמה להשמטת ההגמוניה הציבורית מהיישוב הישן, והביאה להשתלטות הדרגתית של החילונים על העמדות הציבוריות.

המלחמה ניתקה את היישוב בארץ ממקורות התמיכה שלו בחו"ל, וכן צמצמה את האוכלוסייה היהודית בארץ עקב רעב, מגיפות והרג בעקבות גיוס לצבא הטורקי. מ-85,000 נפש קודם המלחמה הצטמצם היישוב ל-57,000 נפש לאחריה. העזרה העיקרית שהגיעה במהלך המלחמה הייתה מיהודי ארצות-הברית, אשר שלחו במהלך המלחמה כמיליון דולר

^{שסב} כפי שאמרו בגמרא (סנהדרין צד עמ' א') "ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח..."
^{שסג} ותנועת התשובה שקמה ומתפתחת בעשרות השנים האחרונות תוכיח.

ומצרכי מזון חיוניים. נציגי היישוב החדש ניצלו את המצוקה למטרות פוליטיות. בעזרת קשריהם עם מארגני העזרה בארצות הברית הצליחו לשלוט בחלוקת העזרה שהגיעה לארץ, וקבעו את הקריטריונים לחלוקת הסיוע בהתאם לאינטרסים שלהם.^{שס} מחאות בני היישוב הישן, אשר היוו כ-80% מן היישוב בארץ, לא הועילו, ואף פניותיהם לארצות-הברית לקבל ישירות את חלקם בתמיכה לא נשאו פרי. כותב על כך פרופ' אליאב:

"בכך נקבע תקדים שהשלכותיו מרחיקות לכת. חלוקת הכספים נשארה בידי נציגי היישוב החדש בשיתוף עם נציגי העדה הספרדית, ואילו מוסדות 'היישוב הישן' האשכנזי היו תלויים בהם וברצונם הטוב. תמיכה זו הייתה למשענת עיקרית לקיומו של היישוב, ובשל שליטתם של נציגי יישוב החדש על כספים אלה גברה השפעתם על חיי היישוב. הנהגת היישוב הישן, שייצגה את מרבית האוכלוסייה היהודית, לא הצליחה עוד לבסס את מעמדה, ופעילי היישוב החדש הפכו במרוצת הזמן למנהיגי היישוב".^{שסא}

ההנהגה הציונית שהשתלטה על כספי העזרה נהגה מדיניות של איפה ואיפה בחלוקת הכסף. מתאר את הדברים רבי יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, תושב ירושלים, בדו"ח על 'מצב בני הישיבות ולומדי התורה בירושלים':

"בימי החושך הללו התארגנו 'הציונים' וכבשו את ההעברה של כספי הצדקות מאחינו בארצות הגולה. ובאותה שעה שהמוסדות שלנו, הישיבות והתלמודי תורה ובתי החולים ובתי היתומים, היו סובלים ונחנקים במצב של סכנה, עצמו הציונים עין מהם ואטמו אוזנם משמוע קול תחינתם, והרחיבו את משרדיהם והשתמשו בכספי הצדקות רק בשביל מוסדותיהם החדשים, להגדילם ולרוממם. בתי הספר שלהם, המורים ותלמידיהם וכל הנלווים אליהם, אכלו בטוב ושתו בנעימים ומלאו כרסם מכסף המורם מאחינו לא רק עבורם בלבד, כי אם גם לכוללות רבני ירושלים חכמים וסופרים וענייה, בשעה שאלו האחרונים היו גוועים ברעב לעין כל".^{שסב}

לאומיות עברית דוחה פיקוח נפש

כצידוק אידאולוגי לקיפוח שימשה את היישוב החדש הטענה שנכון לחלק את כספי הסיוע בחלוקה פונקציונלית ולא באופן שוויוני:

שסד. 'האיש על החומה ג', עמ' 37-47; וכן: 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 440-437.

שסה. 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 440.

שסו. 'האיש על החומה ג', עמ' 47. תיאורים דומים של קיפוח ואפליה מופיעים בספרו של ר' משה בלוי, 'על חומות ירושלים' עמ' סג. ר' משה בלוי התגורר בירושלים באותם ימים

כותב החוקר צבי שילוני:

"...בניין הארץ על ידי התיישבות ועבודה יהודית, ועל ידי חינוך עברי מודרני. אנשי היישוב החדש דרשו לכן להשתמש בכספים למטרות פרודוקטיביות ככל האפשר: לספק תעסוקה ועבודה ולעודד את השימוש בעברית כלשון ההוראה במוסדות החינוך כולם. מקום מיוחד במחלוקת בסיסית זו תפס חלקה היחסי של ירושלים בכספי הסיוע: בעוד שהחרדים דרשו חלוקה על פי חלקה היחסי של אוכלוסיית ירושלים בקרב האוכלוסייה היהודית הכללית בארץ, כלומר למעלה מ-60% מכספי התמיכה עבור ירושלים - הרי שהציונים רצו חלוקה פונקציונלית על פי 'סדר עדיפויות לאומי', כלומר, להרבות בסיוע למפעל ההתיישבות הציונית ולבתי הספר העבריים, וזאת על חשבון חלקה של ירושלים".^{שסז}

יש לשים לב שקו אידאולוגי זה של העדפת שיקולים לאומיים על חשבון נפשות של יהודים שאינם מזוהים עם בני היישוב החדש, בא לידי ביטוי בצורה חריפה בשנות השואה. כאשר עמדה על הפרק אפשרות להציל יהודים על ידי שימוש בכספי 'קרן היסוד' שהייתה בידו הציונים בארץ, אמר יצחק גרינבוים, חבר בכיר בסוכנות היהודית, ראש 'ועד ההצלה של יהודי אירופה' משנת 42, ולימים שר הפנים בממשלה הזמנית של בן-גוריון:

"וכששאלו אותי האם לקחת מכספי 'קרן היסוד' למימון הצלת היהודים בארצות הגולה, אמרתי לא, ואני אומר עוד הפעם לא! זה חודשים אני נמצא בפלוגתא עם אדם שהוא יודע מה שהוא דורש, שמו הרב מאיר לוין [ממנהיגי 'אגודת ישראל'], והוא אומר לי 'קחו מכספי קרן היסוד. האם לא תפסיקו את העבודה בארץ ישראל בשעה שיש תקופה כזאת?! בשעה שרוצחים וטובחים יהודים במאות אלפים ומיליונים?! אל תייסדו מושבות חדשות. אבל אני חושב שנחוץ להגיד כאן, הציונות היא מעל לכל'.^{שסח}

במקום אחר מדגיש גרינבוים שאכן היו אמצעים להצלה בידי המוסדות הציוניים:

"כמובן, הם יספיקו אם ניקח את כספי 'קרן היסוד'. אבל אנחנו לא ניקח את כספי 'קרן היסוד', אנחנו נמשיך באותם אמצעים את מלחמת הגאולה שלנו, הציונות היא למעלה מהכל. דבר זה צריך להשמיע בכל פעם כאשר שואה גדולה מתענה אותנו מדרך מלחמת גאולתנו בציון. מלחמת הגאולה שלנו אינה נובעת באופן ישיר ואינה משתלבת באופן ישיר עם הפעולות לטובת הגולה".^{שסט}

^{שסז}. 'תמורות בהנהגה היהודית בירושלים בתקופת מלחמת העולם הראשונה' קתדרה גיליון 35 עמ' 77.

^{שסח}. שגב תום 'המיליון השביעי' ירושלים, עמ' 89. המקור: גרינבוים יצחק 'בימי חורבן ושואה' הוצאת חברים, תש"ו, עמ' 68.

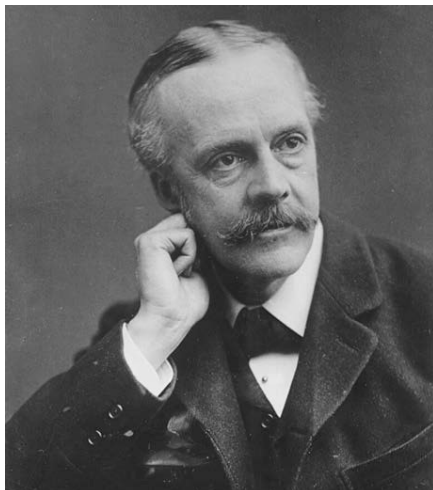
^{שסט}. מ' זולמן 'אות קין' עמ' 240. המקור: פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל הציוני ה-28, ארכיון ציוני, תיק 1851/25.

לא הייתה זו דעתו הפרטית של גרינבוים, היה זה הקו ששלט בתנועה הציונית בשנות השואה. החוקר תום שגב מספר שרק כרבע מתקציב הסוכנות בזמן השואה הוצא על פעולות הצלה, "לצורך רכישת קרקעות והתיישבות הוציאו יותר".^{שע}

בעקבות המלחמה - הסתערות על החרדים

עם סיום מלחמת העולם הראשונה, מצא הכיבוש הבריטי את הציבור החרדי במצב של אפיסת כוחות פיזית ורוחנית. אלפים גוועו למוות מרעב, מרכזי התורה כמעט נטרקו מלומדיהם, והארגונים והמוסדות היו במצב של התפוררות. מצד שני, עלתה אז קרנה של התנועה הציונית, אשר עמדה מאחורי מתן הצהרת בלפור. בנצלה את קשריה הדיפלומטיים הפכה ההסתדרות הציונית את עצמה לנציגה הרשמית של היישוב בארץ ישראל, ונטלה לעצמה את הסמכות לייצג גם את הציבור החרדי, במטרה להשתלט על המוסדות החרדיים ולשנות את אופי היישוב בארץ. בגילוי לב כתב על כך ביומנו אחד מראשי ההנהגה של הציבור החילוני וקובעי דרכו, מרדכי בן-הלל:

"העדה היהודית נתרוקנה מעסקניה, ועתה אין כוחות ציבוריים לבנות את הקהילה. אולי גם זו לטובה, כי עתה אפשר יהיה אולי לסדר סוף סוף את העדה העברית הכללית בעיר הקודש. ואנחנו הלא מקווים, הלא מלאי תקווה אנחנו כי באים ומגיעים ימים שאנחנו נהיה אדונים בירושלים, שהעיר הזאת תהיה לנו קריית מעוזנו הרוחני".^{שעא}

לורד בלפור

קרדיט: נערכה: צילום:
Bain News Service (Library of Congress, LCCN 2014682753) |
Public Domain USA

הציונים נקטו תכסיסים וההערמות מסוגים שונים כדי להשתלט על הרוב החרדי הגדול שהיה בירושלים אחר המלחמה.^{שעב} הם לא בחלו בשום אמצעי: למן הקמת ועד עיר פיקטיבי שבו היה רוב לחוגים שלהם, דרך ניסיונות להשפיע באמצעות שליטה על כספי התמיכה על החינוך בתלמודי התורה והישיבות, ואפילו לרצח הגיעו, כפי שנראה בהמשך.

שע. שגב תום 'המיליון השביעי' עמ' 90.

שעא. מ' בן-הלל 'מלחמת העמים' ד, עמ' 162-163.

שעב. הפרטים מופיעים בהרחבה בספר 'האיש על החומה' ג.

על השימוש שעשו הציונים בשליטה על מקורות התמיכה שהיו בידם כותב חיים וייצמן באוטוביוגרפיה שלו: **"רק נשק יעיל אחד היה לנו והוא: שבידינו הייתה ההשגחה על קרן הסיוע של הוועד המאוחד"**.^{שעג}

משנכשל ניסיונו של 'ועד הצירים' (ביקר בארץ מטעם ההסתדרות הציונית בשנת תרע"ח 1918 בראשותו של וייצמן) להשפיע על רבני ירושלים לשנות את צורת הלימוד בתלמודי התורה ובישיבות, עמדו הציונים ופרסמו בעולם שאין לשלוח למוסדות ולישיבות בירושלים שום כספים, משום שכל צורכי המוסדות ניתנים על ידי ועד הצירים וההסתדרות הציונית. התעמולה נגד שליחת הכסף למוסדות בירושלים נוהלה ביסודיות ובהיקף עולמי, עד שאפילו הרב קוק שגילה אהדה לציונים נבון מהתעמולה נגד המוסדות.

בראשית המאה, עת החלו הציונים בניסיון להשתלט על היישוב, נוסחה תקנה המפלה את החרדים, תקנה שנועדה לגרום להם להישאר מחוץ למוסדות היישוב המוקם והולך:

"בקיץ תרס"ג (1903) באה לארץ משלחת של 'חובבי ציון' בראשות מנחם אוסישקין כדי לארגן את היישוב וליוסד 'הסתדרות כללית ארצישראלית'. נתפקדו כ-2,150 חברים להסתדרות החדשה, מהם כ-1,100 בערים והשאר במושבות. יש לשער כי מספר זה מייצג קצת למעלה מעשירית של ראשי המשפחות ביישוב, אולם יש לזכור כי מתחילה נקבע כי להסתדרות לא יתקבלו חברים המתפרנסים מן הצדקה. הגבלה זו הייתה כמובן מכוונת נגד מקבלי החלוקה, אף כי קשה לראות במה טובים יותר אנשי המושבות שנתקיימו על תמיכה מן החוץ".^{שער}

הקמת 'כנסיית היישוב' אמורה הייתה לייצג את היישוב כלפי פנים וכלפי חוץ, אך למעשה היו בה כ-2,000 בעלי זכות בחירה בלבד, מתוך עשרות אלפי היהודים שהיו אז בארץ.

בטבת תרע"ח (1918) כינסו בני היישוב החדש ביפו את 'האספה המכוננת הראשונה'. מטרת הכינוס הייתה להקים 'פרלמנט עברי' באופן דמוקרטי, כמובן. היהדות החרדית היוותה אז את רוב רובו של היישוב, אולם קיבלה רק ארבעה צירים מתוך 21. מלבד זאת, עמדו החוגים הציוניים בני היישוב החדש על כך שתיתן זכות בוחר ונבחר גם לנשים. דבר זה אסור על פי ההלכה^{שעה}, והביא את החרדים, ואף את נציגי 'המזרחי' להחרים את הבחירות לאספה. כל זה לא מנע מאספת הנבחרים לבחור את 'הוועד הלאומי' ולהכריז עליו כעל: "המוסד העליון לסידור ענייניו הציבוריים והלאומיים של העם העברי בארץ ישראל, ובאת כוחו

^{שעג}. וייצמן חיים 'מסה ומעש' עמ' 226. 'האיש על החומה' ג' עמ' 90. וראה שם גם עמ' 103.

^{שער}. 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 333.

^{שעה}. וכך כותב הרמב"ם: "אין מעמידין אשה במלכות, שנאמר, 'שום תשים עליך מלך' (דברים יז, טו), 'מלך ולא מלכה'. וכן כל משימות שבישראל, אין ממנים בהם אלא איש." (הלכות מלכים ומלחמות א, ה). **ההלכה אוסרת לתת זכות נבחר לנשים, אולם אין איסור שנשים יקבלו זכות בוחר, כנהוג היום.**

היחידה כלפי פנים וכלפי חוץ".^{שע} במושב השני של אספת הנבחרים באדר תרפ"ב (1922) - גם הוא בלי הצירים הדתיים - הוחלט בין היתר על:

"השתייכות חובה של כל יהודי לארגון היישוב, וזכות להטלת מסי חובה עליו לסיפוק צרכיו, שתוקפם כמסי ממשלה. ורק המוציא עצמו מכלל ישראל יכול להשתחרר מחובותיו אלה".^{שע}

יש להדגיש שהחרדים לא התבדלו מתוך אספת הנבחרים קודם שמיצו את כל האפשרויות לשמור על אחדות האומה, אך החילוניים לא היו מעוניינים בחרדים, ועשו כל מאמץ להוציאם מתוך מסגרותיהם.^{שעח}

המאבק סביב 'חוקת הקהילות'

הצעד הבא להשתלטות החילונים על הציבור החרדי בארץ היה השקעת מאמצים להשיג אישור מהממשלה הבריטית ל'חוקת הקהילות'. החוקה הוכנה על ידי 'אספת הנבחרים' שהם שלטו בה. האישור עתיד היה לתת בידם כוח חוקי לשלוט בכלל היהודים בארץ - כולל הציבור החרדי.^{שעט} כותב על כך הרב משה בלוי, מראשי 'אגודת ישראל' דאז:

"ההצעה בכללותה ובפרטיה הייתה שטר שעבוד של היהדות החרדית לחילונים. היהדות החרדית באה מיד בדברים עם הממשלה בארץ ישראל. כשלא הצליחה כאן פנתה אל הממשלה בלונדון, ומשלא הצליחה גם שם פנתה אל חבר הלאומים בג'נבה".^{שפ}

מכיוון שלא הצליחו החרדים לבטל את 'חוקת הקהילות', הם ביקשו כמפלגת אחרון לאפשר לרוצים בכך לצאת מ'כנסת ישראל' (הוועד הלאומי). לשם כך אורגנה בסיון תרפ"ד (1924) עצרת רבת משתתפים ליד הכותל המערבי. הוחתמה שם עצומה המונית נגד הצעת החוקה, נשלחו מברקי מחאה לאישים בעלי השפעה בבריטניה, והוזעקו מרכזי 'אגודת ישראל' בעולם. כמו כן, עמדו לשגר משלחת מיוחדת בת שלושה חברים ללונדון שתמסור לממשלת בריטניה את העצומה עם תזכיר מפורט על עמדת היהדות החרדית ודרישותיה לזכות הגדרה עצמית ולאי תלות במוסדות החילוניים. אחד מחברי המשלחת היה פרופ' יעקב ישראל דה-האן. ערב הנסיעה נורה פרופ' דה-האן ונהרג. יציאת המשלחת ללונדון בוטלה.

^{שעו}. 'האיש על החומה' ג, עמ' 124. המקור: החלטות אספת הנבחרים הראשונה, ספר התעודות של הוועד הלאומי עמ' 33.

^{שעז}. 'האיש על החומה' ג, עמ' 124. המקור: ספר התעודות של הוועד הלאומי.

^{שעח}. להרחבה: שם, חלק ג.

^{שעט}. ספר התעודות של הוועד הלאומי, עמ' טז.

^{שפ}. ר' משה בלוי 'על חומותייך ירושלים' עמ' עז.

ד. רצח דה-האן - ניסיון החנקת קולקטיבי

הרצח הפוליטי הראשון בישראל לא היה הרצח של יצחק רבין בשנות ה-90 ואף לא של חיים ארלוזורוב בשנות ה-30. הרצח הפוליטי הראשון בארץ היה הרצח של ד"ר יעקב ישראל דה-האן בשנת תרפ"ד (1924). דה-האן היה בעל תשובה מהולנד, משפטן מבריק, בקי ב-22 שפות; אדם שהיה מחונן בקסם אישי ובכישרון נדיר של יצירת קשרים אישיים. קודם עלייתו ארצה היה נכנס ויוצא בטרקליני מלכי ושרי אירופה ונערץ בחוגי החברה הגבוהה. הוא הגיע ארצה בשנת תר"ף (1919). אט אט התחזק ביהדותו ונקשרה נפשו ברבני ירושלים - הרב זוננפלד והרב יצחק ירוחם דיסקין. כעבור זמן קצר נתמנה דה-האן לתפקיד המזכיר המדיני של 'ועד העיר האשכנזי' ומנהל המחלקה לקשרי חוץ. הופעתו של דה-האן בזירה הפוליטית לצדה של היהדות החרדית הביכה את החוגים הציוניים:

"הלאומיים נשאו אתם תמיד את המחשבה שרק להם מותר לבוא בדברים עם ראשי אומות העולם, ולכן היה חרון אף גדול מאוד כאשר היהדות החרדית מצאה אדם מורם מעם, ואשר ידע כל תהלוכות ודרכי הפוליטיקה הגבוהה, והגדיל לעשות לברוא פה ליהדות החרדית, ולתת לה אפשרות לגול מעליה אפוטרופסות זרה של אנשים זרים לרוחה".^{שפא}

דה-האן, בעל התפיסה האוניברסלית, גיבש דרך משלו ביחסים עם המדינות הערביות. הוא סבר שאין ליהודים סיכוי להגשים את המטרות שנכללו בהצהרת בלפור ללא הידברות עם המנהיגות הערבית. כיום נחשבת גישה זו מובנת מאליה, אך היא לא תאמה את הקו המדיני הרשמי של ההסתדרות הציונית דאז. ההסתדרות הציונית לא הייתה מוכנה להשלים עם העובדה שגורם אחר מלבדה מקרב העדה היהודית ינהל קו מדיני משלו.

דה-האן לא הסתפק בדיבורים. בפקודת הרב זוננפלד, רבם של בני 'היישוב הישן' בירושלים, יצאה משלחת בראשותו להיפגש עם איל העיתונות הבריטית הלורד נורטקליף אשר ביקר בארץ בשנת תרפ"ב (1922). משנודע ברבים דבר הביקור של המשלחת החרדית אצל הלורד החלה מערכת שיסוי נגד התופעה. ראשי היהדות החרדית כונו 'בוגדים' ו'מלשינים'. העיתונות החילונית ניסתה לעורר את הרושם כאילו הביעה המשלחת התנגדות להצהרת בלפור וליישוב ארץ ישראל על ידי יהודים.^{שפב} נשכח מלבם את אשר הם עצמם כתבו על הרב זוננפלד שנים מספר קודם לכן. הרב זוננפלד העיד בפני ועדת קינג-קרין האמריקאית שנשלחה ארצה בשנת תרע"ט (1919) במטרה "לחקור ולדרוש בדבר רגשותיהם של תושבי ארץ ישראל בנוגע לצורתו של שלטון העתיד בארץ". מתאר הרב משה בלוי:

^{שפא}. בלוי משה 'עמודא דנהורא' עמ' עא.

^{שפב}. להרחבה: 'האיש על החומה' ג, עמ' 339.

"חברי המשלחת העמידו לפניו [לפני הרב זוננפלד] שורה של שאלות בדבר יחסו אל יישוב ארץ ישראל. תשובותיו היו ברורות ומסוימות, ויחסו אל תנועת ההתיישבות ואל השיבה לציון היה כה חיובי ומלהיב - עד שגם העתונות החופשית [החילונית] התפארה בתשובותיו והרימה אותו על נס".^{שפג}

כדי להכחיש את העלילה כלפי היהדות החרדית שכאלו דיברה נגד הצהרת בלפור והקמת הבית הלאומי, יצא הרב זוננפלד מגדרו ופרסם הכחשה בעיתון החילוני 'דואר היום':

"הרב דחה את הטענות לפיהן שללו עמיתיו את הצהרת בלפור והקמת הבית הלאומי. אדרבה, 'התייחסותי החיובית לשאלת התגשמות היישוב היהודי בארץ ישראל לא השתנתה במאום [מאז הופעתו בפני ועדת קינג-קרין]. אנו, החרדים לדבר ה', חובבים את היישוב ומוסרים את נפשותינו עליו מאז ועד היום'. מגמת המשלחת, הסביר הרב, הייתה להביע מחאה כללית נגד ייפוי כוח שהציונים לוקחים על עצמם להתייצב לפני הממשלה כבאי כוח כל ישראל. שכן, קבל הרב, האורתודוקסים לא שותפו עד כה במגעים על הקמת סוכנות יהודית שאמורה לייצג את העם היהודי כלפי ממשלת המנדט".^{שפד}

הרב זוננפלד
מקבל את פניו
של נשיא צ'כוסלובקיה,
תרפ"ז.

קרדיט: נערכה: צילום: לא ידוע | הספרייה הלאומית של ישראל | Public Domain

גם דה-האן פרסם מכתב בעיתונות ובו הצהיר שהמשלחת: "לא חשבה מעולם לדבר נגד הרעיון הציוני - רעיון שיבת העם אל ארצו, ומוכן מאליה גם לא נגד הצהרת בלפור, אשר היא חשובה מאוד לעם היהודי". **מקור אי ההבנה, טען, הוא בפירוש המונח 'ציונות', שהוא בעל משמעות כפולה: פעם מפרשים אותו כ'שיבת העם לארץ אבותיו', ופעם - 'להיות חבר בהסתדרות הציונית'.** דה-האן הסביר ש-"כמעט כל היהודים בעולם, ובפרט היהודים

שפג. בלוי משה 'עמודא דנהורא' עמ' פד. יש לציין שהספר יצא לאור סמוך למאורעות (בשנת תרצ"ב 1932).
שפד. נקדימון שלמה ומייזליש שאול, 'דה האן - הרצח הפוליטי הראשון בישראל', מודן הוצאה לאור, תשמ"ה, עמ' 120. נקדימון היה כתב ופרשן פוליטי בעיתון 'ידיעות אחרונות'.

החרדים, הם ציונים, שהרי מדי בוקר, צהרים וערב הם מתפללים 'ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים'".^{שפה}

אך ההסברים נפלו על אוזניים אטומות, משום שהם לא התאימו לסטראוטיפ של היהודי החרדי, שמאז ומעולם הוצג על ידי התנועה הציונית כמתנגד לשיבה לציון ולהתיישבות.

מן ההסתה בעיתונות ועד ל אלימות הדרך קצרה:

"הרב ברנשטיין ששימש כיושב ראש ועד העיר האשכנזי, הותקף באחד הערבים על ידי מספר צעירים במקל או במטיל ברזל ליד ביתו. הוא הוכה בראשו עד זוב דם. את הרב יונגרייז לא הצליחו הרודפים למצוא. מתנפלים באו לבית הכנסת מזוינים באקדחים כדי לרצוח אותו, סיפר הרב בלוי, אך הודות לתושיית המתפללים הוא הוגנב מבית הכנסת. דב שרירא, איש תנועת 'השומר' וגדוד העבודה, יזם, לפי עדותו, פעולת אזרה בקרב ראשי ועד העיר האשכנזי. יחד עם חברו הלכו לביתו של הרב דיסקין [בנו של רבי יהושע לייב דיסקין], הרבנית מנעה מהם להיכנס. לעומת זאת הצליחו שרירא ולויטין וחבריהם, כולם 'חלוצים' אנשי 'השומר' וגדוד העבודה, להיכנס למחרת היום לביתו של הרב זוננפלד. גם הרב בלוי היה יעד לתקיפה".^{שפו}

צעירים אלה, חברי תנועות 'השומר' וגדוד העבודה, התנכלו לכל מי שלא הסכים עם הקו האידאולוגי שלהם. אם כך, רציחתו של דה-האן לא הייתה מעשה של מטורף קיצוני; האלימות הייתה דרך לגיטימית לפתרון בעיות בקרב אותם חוגים של החלוצים הרוסיים עולי העלייה השלישית "אשר בדרך כלל השתייכו למפלגות השמאל".^{שפו}

באדר תרפ"ד (1924), חודשים ספורים לפני רציחתו, השתתף דה-האן במשלחת בראשות הרב זוננפלד. המשלחת נסעה לעבר הירדן להיפגש עם חוסיין איבן-עלי מלך חג'ז, שביקר אז אצל בנו האמיר עבדאללה בעמאן. הם הגישו לו תזכיר ובו הצהירו שאינם תלויים בהסדרות הציונית, וכי הם חפצים לבנות את הארץ יחד עם שכניהם הערבים. המשלחת זכתה לקבל מהמלך אותות הוקרה ואף תמיכה כספית לעניי ירושלים. ד"ר דה-האן הצליח להשיג מהאמיר עבדאללה מסמך התומך בהתיישבות יהודית בעבר הירדן - בתנאי שלא יתלוו אליה כוונות או מטרות פוליטיות.^{שפה} למותר לציין שבהיודע דבר הביקור הוטחו בציבור החרדי קיתונות של שטנה וכינויי גנאי על ההעזה לגלות עצמאות ויוזמה מדינית.^{שפט} ההסכמה של האמיר לשיבת יהודים לארץ ישראל, אם לא יתלוו לה כוונות מדיניות, כלומר הקמת מדינה בשלטון יהודי, מתועדת על ידי שניים מחברי המשלחת שיצאו עם דה-האן

^{שפה}. שם, עמ' 121.

^{שפו}. שם, עמ' 117-118.

^{שפו}. שם, עמ' 189.

^{שפה}. 'האיש על החומה' ג, עמ' 356-360.

^{שפט}. שם, עמ' 360.

לפגישה - רבי משה לייב ברנשטיין והרב משה בלוי. מדבריהם עולה שהאמיר היה מוכן להשתתפותם של היהודים בשלטון באופן יחסי לחלקם באוכלוסיית הארץ כולה, בבחינת 'מדינת כל אזרחיה', אך התנגד נמרצות למסירת השלטון בארץ ליהודים, שהיו אז מיעוט בארץ.^{שצ}

על רקע יוזמות אלה ואחרות קיבל ארגון 'ההגנה' בירושלים הוראה לסלק את דה-האן מהזירה. ביום שני, כ"ח בסיוון תרפ"ד, ערב נסיעתו החשובה של דה-האן ללונדון בעניין 'חוקת הקהילות', נורה דה-האן בצאתו מבית הכנסת שבבית החולים שערי צדק ונהרג במקום. 40 שנה הכחישו הציונים כל קשר לרצח. אולם בספר 'תולדות ההגנה' מגולל ההיסטוריון את הפרשה:

"אחת הפעולות שבוצעו בימים ההם מטעם מרכז 'ההגנה' הייתה ההתנקשות בדה-האן. ממרכז 'ההגנה' באה לירושלים הפקודה לסלק את הבוגד מארץ החיים. זכריה אוריאל, מפקד ההגנה בירושלים, פנה לכמה מפקדיו וביקשם להתנדב לפעולה זו. לבסוף קיבלו עליהם את המשימה שני מפקדים שעלו ארצה מרוסיה. בכ"ח בסיוון תרפ"ד בין הערביים ירה אחד מהשניים בדה-האן".^{שצא}

בחודש חשוון תשל"ב (1971) רואיינו ברדיו 'קול ישראל' ראשי היישוב ומפקדי ההגנה שהיו קשורים לאותה פרשה. בין הדוברים היה יהודה סלוצקי, עורך ספר 'ההגנה', והוא גולל את הרקע להוראת ההתנקשות:

"היישוב הישן לא רצה לוותר, וסירב לקבל את ההגמוניה של החילונים. הוויכוח הראשון היה מסביב מתן זכות בחירה לנשים, ומשלא הצליחו למנוע זאת, פרשו והקימו עדה לעצמם. איש לא הפריע להם. אלמלא דה-האן היו מארגנים לעצמם עדה קטנה, משוללת מעמד פוליטי וציבורי. דה-האן פעל והפעיל את קשריו בכדי להעביר את המאבק מהמישור המקומי למישור הפוליטיקה הבינלאומית. הוא שאף להקים גוף פוליטי מקביל לתנועה הציונית, שהייתה עדיין בראשית דרכה וטרם התבססה - ובזה הייתה סכנתו של דה-האן.

יוסף הכט שהיה מפקד 'ההגנה' קיבל החלטה שיש לסלק את הבוגד, והעביר את ההוראה לזכריה אוריאל מפקד ההגנה בירושלים, והוא הטיל את הביצוע על שני חברים שעלו לא מזמן מרוסיה: אברהם זילברג (תהומי) ועוד אחד. מאוד לא נעים, אבל זו הייתה פקודה - לא היו יכולים להשאיר אותו".^{שצב}

שצ. ציטוט דבריהם, ראה - מנחם גרליץ 'מרא דארעא ישראל' ב עמ' קסט.

שצא. י' סלוצקי (עורך) 'תולדות ההגנה' חלק ראשון, כרך שני עמ' 251-252.

שצב. מצוטט בספר 'האיש על החומה' ג, עמ' 296.

הכתב והפרשן הפוליטי שלמה נקדימון ראיין את הרוצח אברהם תהומי במקום מגוריו בהונג-קונג (הוא ירד מהארץ עוד בשנת 1945). תהומי טען כבר בשנות ה-50 ש-"העניין נעשה בידיעתו של מנהיג חשוב". בריאיון עם נקדימון הוא ניאות לגלות מי היה אותו 'מנהיג חשוב':

"אני גם שוחחתי עם בן-צבי [מראשי ה"ישוב החדש', הסמכות הציבורית העליונה לגבי ההגנה בירושלים. לימים הנשיא השני של מדינת ישראל]. בעניין הזה לפני הביצוע. הוא כבר ידע ש'זכר' [זכריה אוריאל, מפקד סניף ההגנה בירושלים] נתן לי את הפקודה". שצי

דומה שכל מילה נוספת מיותרת. מול חברה הגורסת שהמטרה מקדשת את האמצעים, ואפילו אמצעים שפלים כמו רצח, קשה ליהודים חרדים האמונים על "לא תרצח" להתמודד. נוכל רק ללמוד מעניין זה על האמצעים השפלים שבהם השתמשו בני היישוב החדש כדי להשמיט את ההגמוניה מידי הציבור החרדי בארץ.

הערת אגב: דה-האן נרצח על רקע תפיסה פוליטית הגורסת שהערבים הם תושבי הארץ, וכי יש להסתדר אתם. החוגים שרצחו אותו וקראו לו 'בוגד' הגיעו לאחר כ-70 שנה למסקנה דומה ביחס לערבים. יצחק רבין, איש 'ההגנה' לשעבר, קיבל עליו ויתורים מרחיקי לכת כדי להגיע להסכם שלום עם הערבים, ונרדף גם הוא בטענה שהוא 'בוגד'. לבסוף נרצח בנימוק שהוא 'רודף' של עם ישראל.

לסיום נושא 'חוקת הקהילות' יש לציין שבשל ההתנגדות העיקשת שגילתה היהדות החרדית עוכב אישור 'חוקת הקהילות' שש שנים, ואושר רק בשנת תרפ"ח (1928). קודם לכן, בעקבות לחצים רבים שהופעלו על 'חבר הלאומים' על ידי 'אגודת ישראל', הוחלט בישיבת 'חבר הלאומים' בטבת תרפ"ז (1927) להורות לממשלת המנדט להכיר בזכותו של ועד העיר האשכנזי לנהל ולסדר באופן עצמאי את העניינים הדתיים והקהילתיים. סיכם את הדברים המנהיג האגודאי הרב ד"ר יצחק ברויאר:

"הנה היראים [החרדים] בירושלים וגם בטבריה, דרישתם כלפי הציונות החופשית הייתה: הניחו לנו - אין לנו עסק אתכם. אבל הציונים לא הניחו להם, וטענו שפתאום חדלה זכותם של היראים האלה לשחוט על ידי שוחטיהם ולאפות מצות במאפיותיהם. קול תרועת המלחמה הגיע עד שערי חבר הלאומים. לא בצדקת הוועד הלאומי, אלא פסק דין של בית המשפט הגבוה הבטיח לחרדים שמחוץ ל'כנסת ישראל' את הזכות לשחוט בהמות ולאפות מצות". שצד

שצג. נקדימון שלמה ומייזליש שאול, 'דה האן - הרצח הפוליטי הראשון בישראל' עמ' 176-175.

שצד. בספרו 'מוריה' עמ' 5-224.

ה. האם הרבנים מנעו מבני קהילותיהם לעלות ארצה בשואה?

מקובל להציג בספרי ההיסטוריה את התמונה כאילו גדולי ישראל מנעו עלייה ארצה של בני קהילותיהם בתקופת השואה, והביאו בכך למותם של מיליוני יהודים. אילו היו הרבנים מרשים להם לעלות ארצה בשנים שלפני המלחמה, הם טוענים, היה ניצל חלק גדול מעם ישראל שנהרג בשואה.

האשמה זו מתעלמת מעובדות יסודיות אשר בכוחן להפוך את הקערה על פיה, כפי שנפרט להלן:

ההצלה בארץ ישראל - נס לא צפוי

הבריחה מאירופה לארץ ישראל הייתה למעשה משענת קנה רצוץ, משום שהצבא הגרמני המיומן בראשותו של רומל, 'שועל המדבר', הצליח להגיע עד שערי אלכסנדריה שבמצרים, ורק בנס לא הייתה שואה גם בארץ. כתב על כך פרופ' אמנון רובינשטיין:

"אפשרות זו [כיבוש הארץ] הייתה כידוע כה קרובה, עד שרק כחוט השערה הפריד בין תבוסת רומל במדבר המערבי לבין השעטה אל עבר סיני והארץ".^{שצו}

את האווירה אז בארץ מתאר העיתונאי והחוקר תום שגב:

"הייתה אפשרות שהנאצים יכבשו גם את הארץ, ובסתיו 1942 הסכנה נראתה ממשית. היישוב נתקף חרדה גדולה, הפלישה תוארה כ'שואה', רבים חיפשו דרך לברוח מהארץ. על שולחנו של משה שרת הונח מסמך שנאמר בו: 'יש לדון בכובד ראש אם לא מוטב היה להעביר לחו"ל את הנהלת ההסתדרות הציונית למען אפשר את המשך פעילותם הציונית'. במקביל נרקמו תכניות צבאיות שונות להדיפת הפולש הנאצי".^{שצו}

על מידת יעילות התכניות הצבאיות שמזכיר תום שגב אשר כונו 'תכנית צפון', כתב אחד מהוגי התכנית ולימים מפקד הפלמ"ח, יצחק שדה: "אכן תכנית דמיונית למדי, הרפתקנית, אך תכנית יחידה שכנגד הייאוש. כלום היה מקום לתכניות אחרות?"^{שצו}

נמצאנו למדים שהטוענים שאילו נמלטו היהודים ארצה בעוד מועד היו ניצלים, חכמים הם לאחר מעשה. בזמן המלחמה לא היה דבר זה ברור כלל ועיקר.

^{שצו} עיתון 'הארץ' 16.4.82.

^{שצו} שגב תום 'המיליון השביעי' ירושלים, עמ' 61. מספרים מפורטים ראה בספר 'ההיסטוריה של א"י' כרך ט' עמ' 170.

^{שצו} שדה יצחק 'מה חידש הפלמ"ח' עמ' 64.

הגבלת העלייה

סיבה נוספת שהפכה את האפשרות להציל מיליוני או אפילו מאות אלפי יהודים ללא ריאליזציה הייתה מציאות 'הספר הלבן'. הבריטים קבעו מכסות לעלייה ב'ספר הלבן', ובעיקר ב'ספר הלבן' של הלורד פאספילד משנת 1930, הרבה לפני עליית הנאצים לשלטון. ידוע מה שאמר אז פאספילד לחיים וייצמן: **"ד"ר וייצמן, בארץ ישראל אין מקום אפילו לעוד חתול אחד"**. החוקר תום שגב מציין שבשנים 1933-1945 עלו ארצה רבע מיליון יהודים, כלומר, ממוצע של 20,000 עולים לשנה בלבד. ^{שצח} אם כן, מבחינה מעשית היה קושי רב לעלות ארצה. ראיה לכך שהצלה המונית הייתה בלתי מעשית יש להביא מן העובדה שגם עשרות ומאות אלפים של יהודים ציונים או חברי תנועת 'המזרח' נשארו באירופה ונרצחו בשואה - אף על פי שלא היו כפופים לעצת הרבנים.

יש לזכור גם שמשנת תרפ"ד (1924) הטילה ארצות-הברית חוקי הגירה חמורים על כניסת יהודים לשטחה. חוקים אלה מנעו הצלה בקנה מידה גדול. למן שנות ה-80 של המאה ה-19 ועד מלחמת העולם הראשונה הגיעו למעלה משני מיליון יהודים לארצות-הברית, לעומת זאת, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נכנסו לארצות-הברית רק כ-400,000 יהודים, מספר הגדול במעט ממספר היהודים שהגיעו ארצה בתקופה המקבילה. סך ההגירה היהודית בין שתי המלחמות הגיע למיליון יהודים לערך, עשירית בלבד מ-11 מיליון היהודים שהיו באירופה ערב המלחמה. ^{שצט}

מחסור במקומות עבודה

חשוב לציין שגם השנים שקדמו ל'ספר הלבן' של שנת 1930 לא היו קלות לעולים. המחסור במקורות תעסוקה גרם **לוועד הפועל הציוני** לצאת באוגוסט 1919 בחוזר רשמי ליהודי הגולה אשר תבע לעצור את העלייה ולהמתין בארצות מושבם:

"עלייה המונית בלתי מסודרת ובלתי מוכנה מראש תהיה האסון הגדול ביותר בשביל המהגרים ובשביל ארצנו הקמה לתחייה".¹

בשנת תרפ"ג (1923) פרץ משבר כלכלי בארץ שנמשך קרוב לשנה. מספר היורדים מהארץ בתקופה זו הגיע לקרוב ל-50% ממספר העולים:

¹ שצח. שגב תום 'המיליון השביעי' עמ' 30. מספרים מפורטים ראה: בן-אריה יהושע וברטל ישראל (עורכים), 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' ט, עמ' 170.

² שצט. שם, עמ' 150.

³ ת. פורת יהושע ושביט יעקב (עורכים), ההיסטוריה של ארץ ישראל ט, הוצאת יד בן-צבי 1982, עמ' 162.

"בעיקרו של דבר נבע המשבר מאי יכולתו של המשק הארץ-ישראלי החלש לקלוט מספר גדול של עולים ביחס ליישוב הקיים - ללא תכנון, מדיניות מכוונת ומקורות מימון מספיקים".^{תא}

לאחר שנתיים של גאות כלכלית שהביאה עמה העלייה הרביעית, חל בארץ משבר כלכלי חמור בשנים 1926-1928. משבר זה נבע ממאזן הגירה שלילי, מספר היורדים עלה על מספר העולים. בהעדר מקורות עבודה **"נאלצו פועלים שעלו ארצה כדי לבנות ולהיבנות בה לעמוד בתור לקבלת פתקאות שהבטיחו להם ארוחת צהריים חמה, אחת ביום"**.^{תב} מלבד הקשיים הכלכליים אשר גבלו לעתים בפיקוח נפש סבלו יהודי ארץ ישראל בתקופה שבין המלחמות מפרעות מצד הערבים (מאורעות תר"ף, תרפ"א, תרפ"ט והמרד הערבי - תרצ"ו-תרצ"ט).

מניעת רישיונות עלייה מהציבור החרדי

הטענה שהרבנים מנעו את העלייה ארצה מבני קהילותיהם היא בבחינת 'הרצחת גם ירשת', שכן התנועה הציונית עשתה כל מאמץ כדי למנוע מיהודים בעלי השקפות חרדיות, ואפילו רק בעלי חזות חרדית או דתית, להגיע ארצה. שלטונות המנדט מסרו את הזכות לחלוקת רישיונות העלייה (סרטיפיקטים) לידי ההסתדרות הציונית. זו הצהירה בגילוי לב שמטרתה להקים בארץ ישראל מדינה חילונית, ובנאמנות לשאיפתה זו סירבה ההסתדרות הציונית, ואחר כך הסוכנות היהודית, להקצות סרטיפיקטים ליהודים חרדים. בהחלטת הקונגרס הציוני בקיץ תרפ"ב (1922) נאמר כי **הסוכנות היהודית היא שטח בלעדי של ההסתדרות הציונית, ואין לאגודת ישראל כל דריסת רגל בו**.

ההסתדרות הציונית הקימה לשם כך מנגנון מסועף של קבוצות הכשרה עוד בחו"ל, שאוחדו תחת השם: 'החלוץ'. כל יהודי שרצה לעלות ארצה חייב היה לעבור דרך משרדי 'החלוץ' ולעבור 'הכשרה' כדי לקבל את הסרטיפיקט הנכסף.

בעקבות מלחמת העולם הראשונה נשבר כליל מטה לחמם של יהודים רבים בארצות אירופה. המצב הכלכלי הקשה, הגזרות שנגזרו על היהודים לאחר המלחמה והאנטישמיות הגואה הביאו יהודים חרדים רבים לשאוף לכך שבניהם יעלו ארצה. אולם הדרך לעלייה ארצה עברה רק דרך תנועות הנוער הציוניות-חילוניות. כיוון שכך, פנו אותם יהודים לגדולי התורה בשאלה 'מה לעשות?'. היו רבנים שהשיבו בשלילה, שהרי אמרו חז"ל "גדול המחטיאו יותר מן ההורגו", כשם שאב לא ימסור את בנו להריגה, כך אין לו למסור את בנו

תא. שם.

תב. שם עמ' 164.

לחינוך או 'הכשרה' חילונית-כפרנית. זהו המקור לעלילה להתנגדות הרבנים לעלייה ארצה ולבנין ארץ ישראל, ומכאן החלו הכינויים 'בוגדים' וכו'.

'אגודת ישראל' עשתה מאמצים דיפלומטיים כדי לקבל חלק ממכסת רישיונות העלייה, אולם עקב העיכובים הרבים נוסדו במקומות שונים באירופה קיבוצי הכשרה של 'אגודת ישראל', צעירי אגו"י ופועלי אגו"י אשר כונו בשמות שונים: 'קבוצת עולים חרדים', 'החלוץ האגודאי', 'כרם שלמה', ועוד. בהגיע השעה לעלות מצאו קבוצות אלה ששערי הארץ סגורים בפניהן. מעטים הצליחו לעלות בדרך-לא-דרך. חלק מהצעירים החרדים הצליחו להערים ולקבל סרטיפיקטים בתור סטודנטים הבאים ללמוד באוניברסיטה בארץ. כך הצליחו לעלות ארצה ולייסד את הישיבות הגדולות בארץ ישראל - 'ישיבת חברון' (תרפ"ד 1924), 'ישיבת שפת אמת' (תרפ"ה 1925) ועוד. אחרים הצליחו לקבל רישיונות בתור 'בעלי רכוש', תחום שלא היה בשליטה ציונית. בעל רכוש נחשב מי שהפקיד בבנק המחאה על סך אלף לירות שטרלינג. למותר לציין שמספר היהודים שהיו באמת בעלי רכוש כזה היה זעום. לכן אותם אלף לירות שטרלינג הוחזרו לאירופה כדי שיעוד ועוד יהודים יוכלו לעלות כבעלי רכוש. היו עולים חרדים שעלו בתור 'רבנים', שכן עליית רבנים הייתה מחוץ למכסת הסרטיפיקטים.^{תג}

הכשרת צעירי פועלי אגודת ישראל בציזבה בפולין לקראת העליה לארץ ישראל, תרצ"ה

קרייט: אוסף משפחת שטיצברג, ישראל נגלית לעין בני ברק

לנוכח המצב הכלכלי והביטחוני הקשה של היישוב בארץ בתקופה שבין המלחמות, אפילו התנועה הציונית שהייתה בשיא פעילותה חששה מריבוי העולים. במצב כזה לא היה זה דבר פשוט להורות להמוני בית ישראל לעלות ארצה. ההלכה היא שפיקוח נפש, ואפילו ספק פיקוח נפש דוחה את קיום מצוות יישוב ארץ ישראל, כשם שהוא דוחה למשל את מצוות השבת. אפשר היה אז אולי רק להמליץ על העלייה ארצה ולהציגה כערך חשוב - למי שיכול לעמוד בכך מבחינה כלכלית ורוחנית, וכך עשו האדמו"ר מגור, הרב זוננפלד

^{תג}. להרחבה: זוהר (פישר-שיין) זאב 'כותבי ההיסטוריה'. הכותב ניהל קבוצות הכשרה חרדיות בשנים 1921 ו-1923 (מאמר מקיף בירחון 'בית יעקב', תשכ"ו).

ועוד (דבריהם מופיעים בהמשך בפרק 'אגודת ישראל' בעד עלייה חופשית). כאמור, התנועה הציונית עשתה כל מאמץ למנוע את עלייתם ארצה אף של אותם יהודים חרדים שעמדו בקריטריונים שהציבו גדולי ישראל, ואף הכשירו עצמם לעבודה חקלאית.

מי גרם בעקיפין למותם של יהודים בשואה ובארץ?

העובדות שצוינו לעיל מספיקות כדי למוטט את הטענה כלפי גדולי ישראל. העובדות הנוספות שנזכיר להלן הופכות את הקערה על פיה.

אם יואשם אי מי באחריות למותם של יהודים, תהיה זו התנועה הציונית והיישוב החדש בארץ, אשר עוררו וליבו את הלאומנות הערבית, וגרמו בכך בעקיפין למותם של יהודים רבים במהומות שפרצו בארץ, ויתכן שאף למותם של יהודים רבים בשואה, שכן לליבוי השנאה של הערבים הייתה השפעה ישירה על מאורעות הדמים בארץ - מה שהביא להגבלות על העלייה שהטילו האנגלים כדי לרצות את הערבים.

התנועה הציונית פרסמה ברבים את כוונותיה המדיניות, דהיינו הקמת מדינה יהודית, שלטון יהודי בארץ על אדמות שעל חלקן התקיים יישוב ערבי במשך מאות רבות של שנים, וכל זאת בשעה שהרוב הגדול של האוכלוסייה בארץ היה אז ערבי.¹¹ הצהרת כוונות זו הייתה לצנינים בעיני הערבים; הם ידעו להבחין בין 'היישוב הישן' שאתו חיו בשלום, ובין 'הציונים' בני היישוב החדש, הרוצים במוצהר לנשלם מאדמותיהם ומעבודתם.

כותב פרופ' יהושע פורת:

"בעקבות הצהרת בלפור גברה החרדה במחנה הערבי. ביום השנה הראשון למתן הצהרת בלפור, לאחר שהיהודים חגגו את העניין ברוב פאר ובהפגנה גדולה, התארגנה המחאה הראשונה של ערביי פלשתיין נגד ההצהרה. במחאה זו גונתה הציונות, אבל מה שחשוב הוא שהוטעם בצורה ברורה ביותר שהמחאה מכוונת נגד היהודים הזרים, נגד אלה שבאו מבחוץ, תוך קביעה ברורה שבני הארץ הוותיקים שהיו פה לפני המלחמה או עד 1917, ייהנו משוויון זכויות וחובות מלא כשאר התושבים".¹²

הפעולות המדיניות של התנועה הציונית בארץ עוררו את הערבים להתארגנות לאומית נגדית, ואף לפרעות שהיו בארץ בשנות ה-20:

"פעולותיו של 'ועד הצירים' [גוף ציוני בראשותו של וייצמן שפעל בארץ בשנים 1918-1921] גרמו לכך שהאוכלוסייה הדוברת ערבית בארץ נתמלאה מרירות ואיבה, ואלו

תד. בראשית שנות ה-20 היו בארץ כ-650,000 ערבים לעומת 70,000 יהודים, כלומר יחס של כעשרה ערבים על כל יהודי. בשנת 1945 היו בארץ כ-1,200,000 ערבים לעומת כ-600,000 יהודים. (הנתונים מתוך 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' כרך ח עמ' 48 ועמ' 292, וכרך ט עמ' 11).

תה. מתוך ספרו של אלמוג שמואל (עורך) 'שנאת ישראל לדורותיה' עמ' 241.

הבהילו את ראשי הממשל הצבאי הבריטי. אחד מביטויי העוינות המידיים היה ייסודן של אגודות לאומיות מוסלמיות-נוצריות. גנרל סר לואי בולס, איש הממשל הצבאי, כתב אז בחשאי לממונים עליו בקהיר כי 'ועד הצירים והגדוד הם הגורמים לאי-השקט בארץ'. את ועד הצירים לא יכלה הממשלה לבטל בעטייה של הצהרת בלפור, אך הגדוד פורק.²⁶

מה היה הרקע למאורעות 1921, ומה קרה בעקבותיהן?

"בינתיים הוסיפו פעולות 'ועד הצירים' ופעולות העלייה וההתיישבות הציוניות להגביה את חומת הזרות ואת ההתארגנות הפוליטית והמוסדית הנפרדת של שני העמים. באביב 1921 פרצו שוב 'מאורעות', והפעם בהיקף רחב מזה של 1920, ועד שוועדה זו [ועדת חקירה שמינה הנציב העליון הבריטי] תסיק את מסקנותיה, יצר הוא עצמו [הנציב העליון - הרברט סמואל] תקדים משמעותי בכך שהפסיק את העלייה היהודית. ואמנם, הדיון וחשבון של ועדת החקירה הצביע על הקשר שבין העלייה ובין התסיסה הערבית".²⁷

לא רבים יודעים שפרעות תרפ"ט (1929) פרצו ימים ספורים לאחר שבילל ט' באב נערכה תהלוכה פרובוקטיבית של כמה מאות מצעירי בית"ר אל עבר הכותל המערבי. הם צעדו עם דגלים, וכשהגיעה התהלוכה אל הכותל נעמדו כל הצעירים דום ונשבעו: "שמע ישראל הכותל כותלנו, הכותל אחד!"²⁸ גם בשנת 1929 היה קשר ישיר בין המאורעות לבין הגזרות על העלייה שבאו בסמוך:

"למאורעות 1929 היו עתה השלכות מדיניות מרחיקות לכת. ג'ון צ'נסלור [הנציב העליון באותה תקופה] קבע כי יהא צורך לשקול שינוי קיצוני במדיניות המנדטורית של בריטניה, ותבע הפסקת העלייה היהודית והטלת פיקוח חמור על העברות קרקע בטאבו".²⁹

עוד קודם הצהרת בלפור התגרו הסוציאליסטים בני העלייה השנייה בערבים בהכריזם על כיבוש העבודה מידיהם:

"עתה בא גל עלייה של צעירים בעלי הכרה פרוליטארית שחפצו לכבוש את העבודה במושבות ולדחוק את רגליהם של אלפי פועלים ערבים. כיבוש העבודה נעשה לסיסמתם של העולים הצעירים ומטרתם הרעיונית והמעשית הראשונה".³⁰

תו. ד"ר עמיצור אילן (עורך משנה) 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' ט, עמ' 26.

תז. שם, עמ' 29.

תח. לפרטים נוספים: 'האיש על החומה' ג, עמ' 314. על תרומתם של הרוויזיוניסטים לפריצת מאורעות תרפ"ט ראה: פורת יהושע ושבית יעקב (עורכים) 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' ט, עמ' 37; אוליפקי יוסף 'מפזורה למדינה' א, עמ' 348-352; ובהרחבה: גרליץ מנחם 'מרא דארעא ישראל' ב, עמ' רנד-רנז.

תט. ד"ר עמיצור אילן (עורך משנה) 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' ט, עמ' 39.

תי. אליאב מרדכי, 'א"י ויישובה במאה ה-19' עמ' 337.

עוד בשנת תרנ"א (1891) התריע 'אחד העם' בעת ביקורו בארץ "על ההתנהגות המתנשאת כלפי השכנים הערבים".^{תיא}

פרופ' יהושע פורת מציין שני גורמים נוספים שהביאו את הערבים לחשוש מבני העלייה השנייה והשלישית:

"מתקופת העלייה השנייה הועלתה הטענה שהיהודים מביאים אתם הפקרות ופריצות אל החברה המסורתית של המזרח התיכון, תופעה שהחריפה כמובן בתקופת העלייה השלישית שהייתה מהפכנית הרבה יותר מן העלייה השנייה בכל הנוגע לאורח חייה. הם ראו את הקיבוצים ואת אורח החיים הקומונלי, והטענה שהיהודים הביאו את הקומוניזם נכרכה בטענה הקודמת שהיהודים הביאו אתם הפקרות ופריצות חברתית".^{תיב}

החברה הערבית הייתה בנויה במבנה פיאודלי: האפנדי, בעל הקרקע, העסיק את הפועלים, הפלאחים. חברה זו הרגישה מאוימת על ידי החלוצים העבריים בעלי החזון הסוציאליסטי. איום נוסף היווה אורח החיים המתירני של החלוצים, אשר נגד את השמרנות של הערבים.

הכלל העולה מכל האמור לעיל הוא שהתנועה הציונית ובני היישוב החדש, בהיותם רחוקים מרוח התורה, התעלמו מציווי חז"ל שאמרו: "הצפינו עצמכם",^{תיג} אל תבלטו, אל תתגרו באומות העולם. אין אנו אומרים שגדולי ישראל התנגדו למתן הצהרת בלפור, שהרי רבים צידדו בהצהרה ואף ראו בה סימן לאתחלתא דגאולתא,^{תיד} החשש היה מפרסום ההצהרה ומן הדרך המתנשאת שבה ניגשו לממש אותה, תוך התעלמות מן הערבים בארץ. כותב על כך אליעזר בארי, חבר קיבוץ 'הזורע':

"רווחת הדעה כי האבות המייסדים של התנועה הציונית יצאו מן ההנחה כי הארץ הייתה בלתי מיושבת. ואפילו כשהיו נאלצים להכיר כי לא כן הדבר הוסיפו לנהוג כאילו כך היה. כך כותב נחום גולדמן באוטוביוגרפיה שלו: 'הניסוח הכמעט גאוני בפשטותו של תיאודור הרצל, כי שאלת היהודים היא ביסודה בעיה של תעבורה, כלומר העברת העם בלי ארץ' אל 'ארץ בלי עם', לקוי בעיוורון מדאיג כלפי התביעה הערבית לארץ ישראל'.^{תיו}

הציונות המדינית והאופי החופשי והמתנשא של החלוצים בני העליות השנייה והשלישית עוררו את הערבים להתנגד בכוח לחידוש היישוב על ידי היהודים. התנגדות זו חייבה את

תיא. שם, עמ' 310.

תיב. מתוך 'שנאת ישראל לדורותיה' עמ' 243, 240.

תיג. מדרש דב"ר א, יט.

תיד. פרטים ומסמכים בהרחבה: וינמן צבי 'מקטוביץ עד ה' באיר - פרקים בתולדות אגודת ישראל והיהדות החרדית' הוצאת ותיקין 1995, פרקים יח, יט.

תטו. בארי אליעזר 'ראשית הסכסוך ישראל ערב' ספריית פועלים עמ' 35.

הבריטים להגביל את העלייה ארצה, כך נמנע מאלפי אלפי יהודים לעלות ארצה לפני השואה ולהינצל.

הציונים קוראים לבריטים להגביל את העלייה

מלבד הגורמים שהוזכרו לעיל אשר דחפו את הבריטים להגביל את העלייה, פעלה התנועה הציונית בשיתוף פעולה עם אנשי הממשל הבריטיים, ובתוכם הנציב העליון בארץ ישראל, כדי להגביל את מכסות העלייה. **המטרה הייתה לשלוט בכנסים ארצה ולהבטיח את הגשמת הייעוד הציוני.**

החוקר משה מוסק מתאר את מצב העלייה ארצה בשנת תר"ף (1920): "זרם העולים כמעט לא היה קשור בדפוסים החוקיים והבירוקרטיים שיצר סמואל [הנציב הבריטי] לוויסות העלייה".^{טז} אשרות כניסה רבות ניתנו על ידי הקונסולים הבריטיים מבלי שדקדקו בקריטריונים הרשמיים למתן האשרה. סמואל עצמו התלבט בשאלה אם יש להגביל את גודלה ואת הרכבה של המשפחה הנלווית אל המהגר. הוא פנה ללונדון לקבל תשובה, ומשרד החוץ הבריטי החליט לאמץ את הפירוש הליברלי ביותר של החוק הבריטי ולא לקבוע שום הגבלות בעניין זה. סמואל הסתייג מההוראה וכתב ללונדון:

"מדיניות זו עומדת בסתירה למדיניות שאישרתם בדבר הגבלת העלייה בהתאם ליכולת הכלכלית של הארץ, ולסידורים שנעשו עם ההסתדרות הציונית בדבר מכסות מוגבלות של עולים, ואחריותה [של ההסתדרות הציונית] לאנשים שתמליץ עליהם".^{טז}

אולם מוסק מציין כי פקידי משרד החוץ הבריטי ראו בדרישתו של סמואל ניסיון להגן על האינטרסים של הציונים, דהיינו להגביל את הגירתם של 'לא ציונים' לארץ ישראל, ולכן הם לא קיבלו את דעתו.

בפרק 'ניסיונות ההסתדרות הציונית לצמצם את ממדי העלייה' מספר מוסק על ליאונרד שטיין, המזכיר המדיני בפועל של ההנהלה הציונית בלונדון. שטיין פנה למוסדות הרשמיים הבריטיים בלונדון וביקש לצמצם את מכסת העולים שאושרה לשנה הראשונה מ-16,500 איש ולהעמידה על 1,000 איש בלבד!^{טז} כותב מוסק:

"כדי להחזיר לידיה את השליטה על העניינים פיתחה ההנהלה הציונית, אף כי באיחור, שיטה מורכבת של פיקוח על פעילות סניפיה, במגמה להביא לצמצום העלייה. שיטה זו

תז. מוסק משה 'פרקי מחקר בתולדות הציונות' הוצאת הספריה הציונית שעל יד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשל"ו עמ' 299.

תז. שם.

תח. שם, עמ' 300.

כללה הקצאת מספר מוגבל של סרטיפיקאטים לכל סניף והנהגת טופסי המלצה רשמיים שחולקו רק על ידי משרד ההנהלה הציונית בלונדון.³⁰¹ תיט

ו. עלייה סלקטיבית - אמצעי לבלימת העלייה הדתית ארצה

הסוכנות היהודית, אשר ייסודה היה מעוגן בכתב המנדט, הייתה גוף טרום-ממשלתי אשר אמור היה לייצג את עם ישראל כלפי הבריטים וגם כלפי 'חבר הלאומים' בנוגע לכל ענייני היהודים יושבי ארץ ישראל. בתור שכזו סימלה הסוכנות את כניסת עם ישראל להיסטוריה כשווה-ערך בין כל העמים. לאור זאת היינו מצפים שהסוכנות תנהל הליך דמוקרטי שייתן ייצוג לכל חלקי העם.

באדר תרפ"ב (1922) הגיש המרכז הארצישראלי של 'אגודת ישראל' ושל 'ועד העיר לקהילת האשכנזים' ('העדה החרדית') תזכיר ל'חבר הלאומים' ובו דרישה לשתף את אגודת ישראל בסוכנות היהודית. בין השאר נאמר בתזכיר: "ולהביע לכם את תודתנו העמוקה בעד הכנסתכם בתכנית פעולותיכם החשובות את אישור מסירת המנדט של ארצנו הקדושה לממשלת בריטניה הנאורה, על יסוד הכרזתה המפוארת לתת לעם ישראל הסובל והנודד זה אלפיים שנה את האפשרות, ולסייע על ידו לשוב ולבנות לו בית נאמן בארצו הקדושה, משאת נפשו. אולם בתנאי המנדט הוכרה ההנהלה הציונית כבאת כוח כלל ישראל, ועל זה עלינו להעיר לכם כי בערך מיליון יהודים חרדים, אשר מפני השקפות דתיות מצאו לנחוצ להסתדר בפני עצמם תחת דגל 'אגודת ישראל', אינם מכירים בהנהלה הציונית כבאת כוחם הם. פרט לעובדה כי קיפוח זכות חלק חשוב מעם ישראל מתנגד ליסודות המינימליים ביותר של הצדק והיושר, הרי זה שולל במידה ידועה את האפשרות של השתתפות חלק זה בעבודת היישוב, ועלול לעכב הרבה בעד התפתחותו על ידי חרדים. אנו מבקשים אפוא... ולשתף את 'אגודת ישראל' בביאת כוח בסוכנות היהודית".³⁰² תכ

החרדים ככלל קיבלו בשמחה את הצהרת בלפור, אך העובדה שהסוכנות היהודית נמצאה בידיים חילוניות הגבילה את השתתפותם בבניין הארץ, ואף הביאה לעיכוב התפתחות הארץ.

אף שהסוכנות היהודית אמורה הייתה לייצג את כלל העם, עשתה ההסתדרות הציונית כל מאמץ לחסום את הדרך בפני כניסת 'אגודת ישראל' לסוכנות היהודית. **בהחלטת הקונגרס הציוני בקיץ תרפ"ב נאמר כי הסוכנות היהודית היא שטח בלעדי של ההסתדרות הציונית ואין ל'אגודת ישראל' כל דריסת רגל בו.**

תיט. שם, עמ' 301.

תכ. 'האיש על החומה' ג, עמ' 373. המקור: עיתון 'קול ישראל', כ"ד אדר תרפ"ב

השליטה של הסוכנות היהודית על מתן רישיונות העלייה לארץ ישראל נמסרה לה סופית בשנת תרפ"ט (1929). שליטה זו נתנה ביד הסוכנות אפשרויות כמעט בלתי מוגבלות לקבוע את עתיד הרכב האוכלוסייה היהודית בארץ. ואמנם, הסוכנות ניצלה אפשרות זו בעקביות ובכל הדרכים והאמצעים, מתוך מגמה ליצור רוב חילוני שמאלני-סוציאליסטי בארץ. יהודים חרדים רבים אשר חפצו לעלות ארצה קופחו בצורה משוועת. **אפילו יהודים מזרם 'המזרחי' אשר השתלב בתנועה הציונית ונחשב לחלק ממנו, קופחו בכל הנוגע לקבלת קרקעות להתיישבות.**

עד שנת תרצ"ב (1932!) שלטה הסוכנות על כל מכסת הסרטיפיקטים שהוקצו על ידי הממשלה המנדטורית לעליית יהודים. 'אגודת ישראל' לא פסקה כל אותה עת למחות נגד ההפליה בהקצבת רישיונות העלייה, ובשנת תרצ"ב הכירה ממשלת המנדט בזכותה החלקית של האגודה, והקצתה לה 6% מכל מכסת סרטיפיקטים, ואפשרות לעלייה בלתי מוגבלת של רבנים. על קצבה זעומה זו התדפקו אלפי יהודים בפולין ובשאר ארצות אירופה, אך תחינותיהם הושבו ריקם.^{תכא} החוקר ד"ר יעקב שביט יודע לספר כי: **"בשנות השלושים גברה עלייתם של עולים חרדים", תכב** אך אין הוא כותב כי עד אז פשוט לא נתנו להם לעלות.

אפליית 'הפועל המזרחי' בהתיישבות

גם יהודים דתיים שלא היו מזוהים עם 'אגודת ישראל' זכו להתנכלות ולא היו רצויים בארץ - אף שהשתתפו בתנועה הציונית ותרמו מכספם לקרנות התנועה. התנועה הציונית השתמשה בתנועת 'המזרחי' כאמצעי לאיסוף תרומות מהציבור הדתי והחרדי בחו"ל, וכעלה תאנה שבעזרתו יכלה לטעון שהיא דואגת, כביכול, גם לציבור הדתי. לאמיתו של דבר דאגה התנועה הציונית לא לתת לחברי 'המזרחי' דריסת רגל בארץ בכלל ובהתיישבות בפרט. גם את המעט שהייתה חייבת לתת לציבור הדתי בשל אילוצים פוליטיים או כלכליים, **היא דאגה לבטל ברוב על ידי הקמת יישובים חילוניים רבים במקביל.**

החוקר חיים פלס מגולל בארוכה ב'ספר הציונות הדתית' את מאבקו של 'הפועל המזרחי' על הזכות להתיישבות. 'הפועל המזרחי' הוקם על ידי 'המזרחי' כארגון של 'חלוצים דתיים'. אלו הם דבריו בסיכום הפרק העוסק בהתיישבות:

"במשך שבע וחצי שנים היה על הפוהמ"ז [הפועל המזרחי] להיאבק על עצם זכותו להתיישבות משלו על אדמת ארץ ישראל, נגד היחס השלילי, העדר רצון טוב, ואף התחסדות ואפליה מצדם של ראשי 'המחלקה להתיישבות', וכן מצד רוב החברים בהנהלה הציונית והנהלת הסוכנות. בכל אותה התקופה לא גילו מוסדות אלו כל נכונות של ממש לבצע ולו במקצת את ההחלטות המפורשות בקשר להקמת המושב הראשון של 'הפוהמ"ז'

תכא. הפרטים בהרחבה: שם, עמ' 377-378.

תכב. 'ההיסטוריה של ארץ ישראל' ט, עמ' 191.

ב'שייך-אבריק', שנתקבלו בארבעה קונגרסים ובשלושה מושבים של 'הוועד הפועל הציוני'. לשווא ניסו נציגי הפוהמ"ז כל הזמן לעמוד על זכויותיהם היסודיות בקשר להתיישבות דתית עצמאית בארץ ישראל. רק לאחר שהפוהמ"ז הגיע למסקנה שלא היה לו לסמוך אלא על עצמו בלבד, ולאחר שמוצו כל יתר דרכי המאבק השקטות, החליטה הנהלת הפוהמ"ז להורות לחבריה ואוהדיה בארץ ובחו"ל להחרים את 'קרן היסוד', ולהעביר את התרומות ישר למען ההתיישבות ב'שייך-אבריק'. רק בדרך זו השיג הפוהמ"ז את מבוקשו: הכרת ההסתדרות הציונית בעצם זכותו של הפועל הדתי בארץ ישראל להקים יישובים במסגרת עצמאית, ולהגשים את הרעיון של תורה ועבודה.^{תכג}

חיים פלס מתעד כיצד בשנת תרפ"ה (1925) הופלה הפוהמ"ז על ידי ראש מחלקת ההתיישבות, קפלנסקי: "בהגישו את רשימת התקציבים לארגונים המתוכננים להתיישבות קבועה בתרפ"ו, השמיט את הפועל המזרחי מרשימתם של יתר חמשת הארגונים להתיישבות".^{תכד} לאחר שנים של 'משיכה באף', כדברי פלס, עלה ארגון א' של 'הפועל המזרחי' על אדמת 'שייך-אבריק' - על אפה ועל חמתה של הנהלת המחלקה להתיישבות. ראשי המחלקה להתיישבות לא פסקו להפריע להתיישבות זו, הם דרשו מהם לרדת מהקרקע, ואף החליטו להפסיק כל תמיכה כספית לקבוצת 'שייך-אבריק'. כדי להשקיט את גלי המחאה שהתעוררו בחוגי הפועל המזרחי והמזרחי בארץ ובחו"ל, טענו ראשי מחלקת ההתיישבות ש"החלטת הנהלת הסוכנות לא נבעה ממניעים פוליטיים אלא מסיבות כלכליות בלבד". אך פלס דוחה את הדברים וכותב:

"על אי נכונותו של הסבר זה מעידים המקרים שבהם עזרה ההנהלה הציונית לארגונים שמאליים לעלות על הקרקע להתיישבות קבועה - גם כשמצבה הכספי של ההסתדרות הציונית היה קשה".^{תכה}

באותן שנים שדחו את הפועל המזרחי בטענות של חוסר כסף (1926-1927): "הוקמו אחת-עשרה (!) נקודות יישוב חדשות, כפי שהעיד יו"ר ההנהלה הציונית דאז".^{תכז}

נתן גרדי, ממקימי הפועל המזרחי, מספר על חריצותם של חברי הקבוצות הראשונות של הארגון. למשל, הכוסמת שגידלו נשלחה על ידי ההנהלה הציונית לתערוכה בוומבלי שבאנגליה. "הם גם התפרסמו בין האיכרים בפ"ת כפועלים חרוצים. רוב הפועלים הקבועים אצל איכרי פ"ת היו מבין חברי הקבוצות שלנו".^{תכז} גרדי מספר שכאשר סוף סוף נענו

תכג. ספר 'הציונות הדתית' - המאבק של הפועל המזרחי על הזכות להתיישבות ב, עמ' 146-147.

תכד. שם, עמ' 129.

תכה. שם, עמ' 132.

תכו. שם, עמ' 134.

תכז. שם, עמ' 151.

לתביעת המרכז העולמי של 'המזרחי': "נתנו לו את המקום הכי גרוע בתנאי ההתיישבות שלו, זה היה כפר חיטין".^{תכח} לאחר שנאלצו חברי 'הפועל המזרחי' לעלות באופן בלתי-לגלי על אדמות 'שייך-אבריק', הותקפו על ידי קבוצת רועים בראשותו של אלכסנדר זייד אשר: "הפריעה לחברים לחרוש. פרצה קטטה חמורה. מספר חברים שלנו נפצעו. המשטרה התערבה והעניין נמסר לבית המשפט, שם הוחלט על בוררות. בבוררות התברר ששטחי האדמה הם מרובים, שיש מקום לכולם".^{תכט} וגרדי מספר ש: "ידידינו' (המרכאות במקור) מהמושבים כפר יהושע ונהלל עשו הכל למנוע את התיישבותו של הפועל המזרחי בסביבתם".⁴²⁸

אם יש מקום לכולם, מדוע להפריע?! אלא, שלא רצו לתת דריסת רגל לשומרי המצוות בהתיישבות מחשש שמא יוכיחו עצמם כחקלאים מן המניין, וימוטטו בזה את העלילה שאין הציבור הדתי והחרדי מסוגל להתיישבות.

בעיתון 'הצופה' ערב פסח תשנ"ב (17.4.92), במלאת 70 שנה להקמת תנועת 'הפועל המזרחי', הובא ריאיון עם משה קלכהיים, ממקימי הארגון. בעודו מגולל את סיפור הפליית 'הפועל המזרחי' בהתיישבות הוא אומר: "עובדת הפליית הפועלים הדתיים הייתה עובדה קיימת". המגמה של השמאל הפוליטי ששלט אז ביישוב הייתה להטמיע את הציבור הדתי לתוכו, לכן התעקשה ההסתדרות שהפועל המזרחי ייכלל בתוכה. כך אנו מוצאים גם בעניין ההתיישבות: בשנת תרצ"ג (1933) נאלץ 'הפועל המזרחי' להחרים את 'קרן היסוד' כדי לזכות גם הוא באישור להקים יישוב דתי. כשנכנעו לבסוף לדרישותיו לא היה זה בחינם. כותב החוקר חיים פלס:

"אך מצד שני נדרש 'המזרחי' להסכים לכמה החלטות בעניינים אחרים לגמרי. זאת ועוד: מלבד אישור התכנית לביסוסו הקבוע של 'שייך-אבריק' אישרה הנהלת הסוכנות עוד שלוש עשרה נקודות חקלאיות. דומה שהחלטה זו שוב ביטאה את המגמה 'המקובלת' [מרכאות במקור] בהנהלת הסוכנות: מלכתחילה אין לאפשר את קיומם של מושבים דתיים במסגרת עצמאית, אך אם כבר נאלצים להסכים לכך אזי יש להשיג אישור כזה גם למושבים אחרים".⁴²⁸

הציונים נלחמו בכל מה שריח יהדות נדף ממנו, שהרי חטאם היחיד של אותם חלוצים דתיים היה היותם דתיים. בתור שכאלה הם היו עלולים לפגום בחזון החילוני של התנועה הציונית. כשם שהקשו הציונים על 'הפועל המזרחי' כן הקשו, ואף ביתר שאת, על הציבור החרדי במקומות שהיה רצון והייתה יכולת להשתלב במפעל ההתיישבות.

תכח. שם, עמ' 153

תכט. שם, עמ' 155.

מתוך הקשיים שהערימה ההסתדרות הציונית על 'הפועל המזרחי' אפשר ללמוד עד כמה הצליחו הציונים-החילונים להתבסס בארץ כבר בראשית שנות ה-20. מוסדות השלטון הטרומ-ממלכתיים הלכו והוקמו אז בארץ, עד שראשות מחלקת ההתיישבות בארץ והסוכנות היהודית היו בשליטתם, דבר שכמובן נקבע בדרגים גבוהים יותר כמו ההנהלה הציונית וההסתדרות הציונית.

'עלייה סלקטיבית' ו'חינוך מנותב' - גם בשנות ה-40 וה-50

על מדיניות הסלקציה בעלייה לא ויתרה התנועה הציונית גם בשנים הקשות של ערב השואה, ואף לא בשנות האימים של השואה עצמה. החוקר תום שגב מספר לנו שאף הרוויזיוניסטים (אנשי הימין) התאוננו על קיפוח אנשיהם בקבלת רישיונות עלייה:

"ארץ ישראל קיימת היום רק בשביל שכבת נבחרים, אמר ז'בוטינסקי ב-1939, 'והנבחרים האלה הם הצעירים שצבעם אדום [כלומר - הפועלים, אנשי השמאל]'.³⁵ תל

"בן-גוריון התנגד בדרך כלל להעפלה", כותב שגב, "בן-גוריון לא הסתיר גם את האינטרס המפלגתי שהוליד את עמדתו: 'מפא"י [מפלגת פועלי ארץ ישראל] מאבדת את השליטה על בחירת העולים".³⁶ תל

גם בזמן המלחמה, כותב שגב, הוסיפו ראשי הסוכנות להגן על זכותם לבחור את העולים על פי צורכי הארץ ועל פי מפתחות מפלגתיים. ההעפלה עקפה את יכולת הפיקוח שלהם. "אין שליטה", נאנח משה שרת אל תוך יומנו, "הזאבים [הרוויזיוניסטים] חידשו את פעולתם וידם נטויה".³⁷ תלב

שגב מגלה לנו ש: "תנועת 'החלוץ' לא עסקה רק בהכשרת צעירים יהודים שהתכוונו לעלות לארץ ישראל ולהיות בה לחקלאים, התנועה הקנתה לחבריה אידאולוגיה סוציאליסטית. כשהקצו רישיונות עלייה ל'חלוצים' לא חשבו אפוא רק על פיתוח החקלאות, כי אם גם על חיזוק תנועת העבודה בארץ ישראל".³⁸ תלב

תל. שגב תום 'המיליון השביעי' עמ' 35

תלא. שם.

תלב. שם עמ' 75.

תלג. שם עמ' 36.

מול מגמות אלו של השתלטות תרבותית על הארץ מצד מפא"י, לא נתפלא על מסקנותיה של החוקרת ד"ר דבורה הכהן, חניכת החינוך הדתי-לאומי ובוגרת סמינר 'אפרתה', בספרה 'עולים בסערה'. לאחר עיון באלפי מסמכים היא מגלה בריאיון לעיתון:

"אף אחד במדינת ישראל הצעירה שזה עתה נולדה בתש"ח לא רצה עליית המונים. להפך, מנהיגי היישוב חששו ופחדו מפניה בחינוך הציוני בכלל ובחינוך הציוני-דתי בפרט. לימדו אותנו שקיבוץ גלויות הייתה משאת נפשו של היישוב הישראלי, וכי נפש זו התרונה כאשר זרם העולים החל להגיע אל חופי הארץ. האמת לאמיתה הייתה אחרת ומאכזבת מאוד. חינוך אותנו על מיתוס שמלכתחילה לא היה מציאותי. מהדו"חות החסויים של ישיבות הסוכנות, ואפילו של ישיבות הממשלה הראשונה, התמונה העולה מן המסמכים היא חדה וקשה - כולם כמעט מתנגדים נמרצות להביא את העולים. בן-גוריון היה אז ראש הממשלה ושר הביטחון, אדם בעל כוח ויוקרה כל כך אדירים שלשום מנהיג לפניו או אחריו בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל לא היו כמותם, והוא החליט שכן מעלים.

תנועת הפועלים עיצבה מיומה הראשון כמעט את הרעיון של עלייה סלקטיבית. הם רצו בארץ צעירים כשירים ובעלי השקפה פוליטית דומה לשלהם. כשבן-גוריון עבר לצד השני של המתרס ותבע עליית המונים אמרו לו חבריו בכעס גדול הרי זו אנטיתזה לכל מה שהאמנו בו. אתה הולך להביא אנשים שלא מזדהים אתנו, שיצביעו למפלגות אחרות, בגלל העלייה שלך אנחנו נאבד את השלטון. ובן-גוריון התעקש: נעלה אותם ונחנך אותם מחדש. וכך נולדה הקליטה המנותבת על ידי המרכז הפוליטי הדומיננטי אז במדינת ישראל: קליטה ברוח מפא"י כדי שהמוני העולים ישתלבו באידאולוגיה 'הנכונה' או לפחות יצביעו למפלגה 'הנכונה', מה שכונה 'כור ההיתוך' והפך למכבש איום". תלד

בשל הסלקציה בעלייה ותהליכי החילון שעבר הציבור כאן בארץ, עם הקמת המדינה (1948) למדו כ-75% מהילדים בבתי ספר של הזרמים החילוניים (הזרם הכללי וזרם העובדים), 20% למדו בבתי ספר של 'המזרחי', ורק 5% מכלל הילדים למדו בבתי ספר של 'אגודת ישראל'. תלה אם נזכור שערב מלחמת העולם הראשונה מנתה מערכת החינוך של 'היישוב הישן' למעלה מ-60% מכלל התלמידים בארץ (כ-5,000 תלמידים בבתי הספר של 'היישוב הישן' לעומת 3,000 בביה"ס של 'היישוב החדש'), תלי נוכל להבין את עוצמת המהפך הדמוגרפי והתרבותי שעברה הארץ במהלך שני דורות. מהפך אשר הפך את הרוב החרדי שהיה כאן בארץ לקבוצת מיעוט נרדפת.

על האמצעים הלא-דמוקרטיים אשר שימשו להשגת רוב בארץ כבר נכתב רבות. נציין כאן רק את הקמת ועדת החקירה הממשלתית, ועדת פרומקין, בשנת תש"י (1950). תפקידה

תלד. מתוך עיתון 'הצופה' 24.6.94.

תלה. שגב תום 1949 - הישראלים הראשונים ירושלים 1984, עמ' 198-201.

תלו. שם.

היה לחקור את הטענה שבמחנות המעבר שבהם שהו העולים לפני עלייתם נגזזו מהם בכוח הפאות, וכן נעשו פעולות אחרות של כפייה אנטי-דתית. מסקנות הוועדה היו שהיה זה: **"משגה פטאלי להפקיד את החינוך במחנות בידי נחום לוין [איש מפא"י, מנהל המחלקה לתרבות במשרד החינוך והתרבות] ואנשיו".** הוועדה קבעה ש: **"לוין ואנשיו הפריעו באופן שיטתי לעולים מטריפולי, מרוקו ותימן להתפלל, ללמוד תורה ולשמור שבת. הם אף שידלו אותם, ובמקרים רבים כפו עליהם, להסיר את פיאותיהם".**^{תלז}

דוד צבי פנקס, חבר כנסת מטעם 'המזרחי', הגיש שאילתה בכנסת בזו הלשון:

"הפעולה אשר נעשית במחנות העולים, אם נציינה בציון הקל ביותר, אפשר לציינה ככפייה מצפונית ואינקוויזיציה נגד דת ישראל. אני יודע שנעשית פעולה הרסנית נגד דת ישראל. אני אומר שעוד לא היה מצב כזה של כפייה וניצול מצבם האומלל של אנשי המחנות. מנסים להעביר אותם על דתם ועל דעתם. אני מצוין במלוא האחריות כי פעולתו של מר לוין ועוזריו היא רצח תרבותי ודתי".^{תלח}

תום שגב מצטט ממסמכים שנמצאו בגנזך המדינה ומן העיתונות של 'המזרחי':

"מביטים על עדות המזרח כמו על בהמות וחיות, התלונן הרב בצלאל כהן, איש 'המזרחי'. 'מכים אותם ומבזים אותם, וכל זה רק מפני שהמנגנון אינו סובל אנשים דתיים'. עיתון הצופה תיאר את מחנות העולים כ: 'אזור כיבוש של מפא"י'. דוד צבי פנקס עלה על כולם: 'אני שומר אתי עובדות שיוכיחו כי המחנות הם מחנות כפייה שקראו להם קצטים' אמר בכנסת. ה'קצטים' היו מחנות הריכוז הנאציים".^{תלט}

הדגשנו את העובדה שאף חברי הכנסת של 'המזרחי' והעיתונות של 'המזרחי' יצאו כנגד הכפייה החילונית שהופעלה בארץ, כדי להראות שמכבש תרבותי-חילוני זה לא היה תופעה שולית, אלא מגמה בולטת. אפילו תנועת 'המזרחי', שהשתדלה ללמד על הציונים זכות, נאלצה להוכיחם על מעשיהם הלא-דמוקרטיים.

הכפייה האנטי-דתית במחנות העולים הייתה חלק ממערכת שלמה ששמה לה למטרה לשנות את צביונו של עם ישראל על ידי חינוכו מחדש. במסגרות החילוניות שהוקמו בארץ חינוכו לכך ששמירת המצוות עומדת כביכול בסתירה לבניין הארץ. שמירת המצוות נתפסה כסממן גלותי שתפקידו היה לשמור על העם בהיותו בגלות, אך אין בו צורך כאן בארץ. הסטראוטיפ של היהודי שומר המצוות היה זהה לזה שהציגו האנטישמים בכל הדורות: חלש גוף, פחדן וחסר יוזמה וכבוד. בתור שכזה כמובן אינו מסוגל ליטול חלק בתקומתו

תלז. שם, עמ' 212-213

תלח. שם, עמ' 207. המקור: 'דברי ימי הכנסת' ד, עמ' 884.

תלט. שם.

הלאומית של עם ישראל. פרופ' אניטא שפירא ערכה מחקר שסקר ארבעה דגמים של 'היהודי החדש', כפי שראו אותו בעיני רוחם הסופרים והוגי הדעות של הציונות. היא מציגה את הדגמים של 'אחד העם', הרצל, ברדיצ'בסקי והדגם הסוציאליסטי. המכנה המשותף לכולם הוא הבוז והסלידה מדמותו המסורתית של היהודי שומר המצוות, דמות אותה רצו הם לשנות:

"היהודי החדש שיקום בארץ האבות אמור היה להיות היפוכו של היהודי הבזוי, שאינו מקפיד על כבודו ושהעולם אינו מכבד אותו. כאשר ז'בוטינסקי מגדיר את ה'הדר' כאחת מן התכונות המחויבות של 'היהודי החדש' על פי גרסתו, הוא מתכוון בעיקר להיבטים החיצוניים של ההתנהגות ברוח הג'נטלמן האנגלי: סדר וניקיון, נימוסים נאים, יושר. נורדאו מטיף ל'יהדות השרירים': היהודי החדש אמור להיות חזק בגופו כמו ברוחו, מקפיד על הופעתו ועל נימוסיו, ישר, סובלן, אמיץ ונכון להגן על כבודו".^{תמ}

יהודים רבים אשר באו במגע עם המסגרות החילוניות שקמו בארץ הושפעו מתפיסות אנטישמיות אלו והורידו את הכיפות, או לפחות הקטינו אותן.

ז. 'אגודת ישראל' בעד עלייה חופשית

'אגודת ישראל' הוקמה בקטוביץ בשנת תרע"ב (1912) ואיחדה בתוכה את רוב רובו של הציבור החרדי. בראש ועידת היסוד ישבו רבי חיים סולובייצ'יק, רבי מאיר שמחה מדווינסק ורבי חיים עוזר גרודז'ינסקי. ברשימת 'ועד הרבנים' שנבחר אז אנו מוצאים בין היתר גם את האדמו"ר מגור, האדמו"ר מלובביץ, רבי יצחק אייזיק הלוי (מחבר 'דורות הראשונים'), רבי שלמה זלמן ברויאר מגרמניה, ועוד אישים מהשורה הראשונה של האורתודוקסיה האירופית, בין במזרח ובין במערב, בין חסידים ובין ליטאים. בהמשך צורפו למועצת גדולי התורה אף נציגים מהאורתודוקסיה בארץ ישראל - ביניהם רבי יוסף חיים זוננפלד.^{תמא} בזיכרונותיו מתאר הרב יצחק מאיר לוין, מראשי 'אגודת ישראל' ולימים חבר כנסת מטעמה, את הבעייתיות בכל הקשור ליחס 'אגודת ישראל' לארץ ישראל:

"בזמן שנוסדה אגודת ישראל התנהלה מלחמה בין שני מחנות בתוך העם היהודי. המחנה האחד טען כי אנחנו נשארנו עם התורה ללא כל נדנד או סטייה כל שהיא, ואילו המחנה השני טען כי 'ככל הגויים בית ישראל'. מובן מאליו שגדולי ישראל דאז התנגדו בכל תוקף ובכל כובד משקלם נגד הבסיס הרעיוני הזה של 'ככל הגויים בית ישראל', וברור

^{תמ}. פרופ' שפירא אניטה 'המיתוס של היהודי החדש', מתוך ספרה 'יהודים חדשים יהודים ישנים'.

^{תמא}. הפרטים בהרחבה: וינמן צבי 'מקטוביץ עד ה' באיר - פרקים בתולדות אגודת ישראל והיהדות החרדית', הוצאת ותיקין 1995 עמ' 18-22.